

**25 ANYS
D'HISTÒRIA
DE
L'ESCOLA D'INFERMERIA
DE LA
UNIVERSITAT D'ANDORRA**

Olga Travesset Rey

Inés Vilà Panés

**25 ANYS
D'HISTÒRIA
DE
L'ESCOLA D'INFERMERIA
DE LA
UNIVERSITAT D'ANDORRA**

**Olga Travesset Rey
Inés Vilà Panés**

25 Anys d'Història de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra

Olga Travesset Rey / Inés Vilà Panés

Coordinació editorial: Universitat d'Andorra

Disseny i compaginació: A-Tracció-A

Impressió: Solber

Dipòsit legal: AND.684-2014

ISBN: 978-99920-3-035-6

© Olga Travesset Rey i Inés Vilà Panés

© d'aquesta edició: Universitat d'Andorra

Plaça de la Germandat, 7 / AD600 Sant Julià de Lòria (Andorra)

www.uda.ad

Primera edició: desembre del 2014

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –inclosos la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públics.

*S'hauria de viure tants anys com els arbres,
que passat un mal any treuen nous brots
i tornen a començar*

José Luis Sampedro

Als nostres pares.

Olga Travesset Rey

Diplomada en infermeria.
Coordinadora de l'Escola d'Infermeria
de la Universitat d'Andorra.
Màster en Ciències de la Infermeria.

Inés Vilà Panés

Diplomada en infermeria.
Professora col·laboradora de l'Escola d'Infermeria
de la Universitat d'Andorra.
Màster en Ciències de la Infermeria.

L'any 1988 es va iniciar el primer curs de la Diplomatura d'Infermeria a l'Escola Universitària d'Infermeria, amb tretze estudiants a Andorra la Vella. Simultàniament, s'iniciava el primer curs del Diploma Professional Avançat en Informàtica de Gestió a l'Escola d'Informàtica, amb dotze estudiants a Sant Julià de Lòria.

Durant l'any acadèmic 2013-2014 s'han commemorat els vint-i-cinc anys de l'inici de l'ensenyament superior a Andorra. L'any 1997 es va crear per llei la Universitat d'Andorra, que integrava l'Escola d'Infermeria i l'Escola d'Informàtica, i es creava un centre nou, el Centre d'Estudis Virtuals.

El desenvolupament posterior, en la seva dimensió d'ensenyament superior i recerca al servei de la societat, s'ha forjat en un període de temps molt breu. Els tres graus acadèmics universitaris s'han completat amb les primeres persones doctorades per la Universitat d'Andorra.

És un orgull presentar la primera publicació de recerca sobre l'Escola d'Infermeria, després de vint-i-cinc anys d'existència, i voldria felicitar les autores per la iniciativa. En la celebració de l'efemèride, és bo recordar l'esforç fet pels professionals, docents i no docents, que amb la seva dedicació i sabent maximitzar sempre els recursos disponibles, han convertit en realitat allò que l'any 1988 estava encara en estat embrionari. I també vull destacar especialment la confiança dels estudiants, que donen sentit a la Universitat, i la de les empreses i institucions que hi han col·laborat i han acollit els titulats.

Esperem que la lectura d'aquestes pàgines ajudi a valorar el potencial humà i professional de totes les infermeres formades des del començament: 274 persones que treballen a Andorra i fora de les nostres fronteres. L'escriptor i periodista Vicenç Villatoro expressa molt bé el terme professionalitat, «la barreja de vocació, de voluntat de servei, de competència en el propi ofici i de qualitat humana». Aquesta és una bona definició de la contribució que aporta l'Escola d'Infermeria a la societat.

Daniel Bastida Obiols

Rector de la Universitat d'Andorra

L'any 2005, el Ministeri de Salut i Benestar va publicar Escolta el cor, un primer recull de fets, vivències i experiències relatades per persones que havien contribuït a forjar el sistema sanitari d'Andorra (metges, infermeres, auxiliars d'infermeria, llevadores i administratives). En la presentació d'Escolta el cor vaig comentar que seria l'embrió de futures publicacions, i obria el camí a persones que volguessin endinsar-se en la recerca per fer conèixer la història de la sanitat al nostre país.

Avui tenim a les mans el llibre 25 anys d'història de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra. És un treball de recerca que recull els inicis de la sanitat a Andorra i explica la creació i l'evolució de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra (1988-2013). Neix vint-i-cinc anys després de l'inici de la primera Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra.

La lectura d'aquest llibre ha de servir per recordar la visió estratègica que va permetre la creació d'una escola universitària, fruit d'un projecte agosarat, l'any 1988. Al llarg d'aquests anys, l'escola ha sabut adaptar-se als canvis institucionals i socials, i avui podem afirmar que està consolidada gràcies a l'esforç, la il·lusió i la dedicació de moltes persones que han contribuït a fer realitat aquell projecte.

El repte durant tots aquests anys ha estat conèixer les necessitats i expectatives d'una societat canviant i aportar constantment els avenços en el coneixement de la disciplina infermera per tal de formar professionals en el seu rol autònom i nodrir el servei sanitari.

Aprofito aquestes ratlles per agrair molt sincerament a totes i cadascuna de les persones que han format part de l'Escola, sigui des de la tasca docent, l'administrativa o com a estudiants, el seu compromís al llarg d'aquests vint-i-cinc anys.

Desitjo de tot cor que aquest llibre, que recorda i explica la història de l'Escola d'Infermeria, sigui un instrument i un estímul per continuar la recerca i crear futur.

Com a institució docent no tenim només història per recordar i contar, sinó que tenim tot un futur per construir. Un futur per a la infermeria.

Rosa M. Mandicó

Directora de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra

Taula de contingut

11	Presentació
13	Metodologia del treball
15	Introducció
17	Els inicis de la sanitat a Andorra
29	Neix l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra
45	Evolució de l'escola
53	Visió de futur
54	Cronologia de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra
57	Promocions
83	Bibliografia

Presentació

L'any 2008 se'ns va encarregar impartir les dues assignatures d'història de la infermeria, anomenades Història, tendències i models i Metodologia de Recerca. Aleshores se'ns va plantejar el dilema de com ensenyar-les per fer-les atractives als nostres estudiants de tercer curs i que alhora aprenguessin tots els conceptes necessaris.

El primer que vam fer, evidentment, va ser demanar ajuda a persones que estiguessin impartint aquesta matèria i que per tant fossin experts en el tema. Per aquest motiu ens vam adreçar al grup de recerca d'història de la infermeria anomenat FEBE, i allà vam conèixer la Roser Valls Molins i tot el grup d'investigadores, a qui expressem tot el nostre agraïment.

FEBE¹ és un grup d'investigació en història de la infermeria. En aquell moment acabaven de treure a la llum el llibre *Infermeres catalanes a la Guerra Civil espanyola*, i mirant ara enrere creiem que va ser l'embrió de la idea d'aquest recull.

Amb tot el material de la Roser vam començar a caminar cap a la docència d'aquestes matèries.

Aleshores, amb la febre investigadora generada a partir del contacte amb aquest grup, vam pensar que seria una bona idea que una part de l'assignatura fos que els mateixos estudiants investiguessin quina havia estat la història de la infermeria a Andorra. Per tant, el següent agraïment és per als estudiants que van fer un treball molt intens i que en part en són autors, i sense els quals aquest treball no hauria vist la llum:

- Any acadèmic 2008-2009: Maria Crespo, Núria Cucurull, Ana M. Cuesta, David Cusidó, Verònica Mira, Maria Ricart, Purificación Romero, M. Soledad Valenzuela.
- Any acadèmic 2009-2010: Maria Bellido, Anna Bizarro, Vera de Barros, Purificación Doblado, Lina Duran, Alexia Farfart, Beatriz Garcia, Mireia Garrofé, Sonia Gudiña,

1. Febe (60 dC) va ser la primera infermera visitadora a domicili. És anomenada per sant Pau en el Nou Testament. Febe dona nom al grup de recerca

Ester Ibañez, Concepción Lacaya, Càtia Lourenço, Marta Riu, Antoni Romero, Fèlix Santander i Antonio Torres.

- Any acadèmic 2010-2011: Mireia Castillo, Carlota de Miguel, Begoña Domínguez, Silvia Echavarria, Francesc Xavier Gonçalves, Sergi Malet, Naiara Moreno, Andreia Pinto, Laura Rossell, Floraine Sayo, Isabel Taveira.
- Any acadèmic 2011-2012: Isabel Álvarez, Alexandra Aritzeta, Veronica Barrientos, Patricia Calvo, Joan Colomer, Sofia Cousillas, Antonio Enriquez, Aitana Fonseca, Esther Galian, Raquel Huidobro, Fíama Lagadouro, Nadia Mallkovets, Alba Navas, Susana Paz, Rosa Ortega, Libânia Ribeiro, Carme Riera, Estefania Rodriguez, Marta Ros, Laura Vasco, Boris Viña.
- Any acadèmic 2012-2013: Elisabeth Colomina, Salomé Correia, Maria Dalmau, Estefania Estrabaud, Beatriz Gudiña, Elayne Hernández, Sandra Navas, Ivan Parra, Carlos Pérez, Anna Roca i Sandra Tizón.

El proper agraïment és per a l'Àngels Jiménez, que ens va animar en tot moment perquè aquest text acabés sent la realitat que és ara.

Cal donar les gràcies també a la persona que en si és el mateix llibre i la mateixa història, la font d'informació principal i a qui sempre hem acudit cercant informació o perquè ens resolgués dubtes, la Rosa M. Mandicó.

No ens podem deixar el Carles Gascón, de professió historiador, que a tot el reguitzell de paraules, textos, anotacions i gràfics que havíem creat, li ha donat la forma necessària perquè és pogués llegir; sense la seva ajuda aquest llibre hauria quedat com un document de recerca.

El proper agraïment és per a totes aquelles persones que tenen un record de la història de la infermeria a Andorra a les quals hem entrevistat i que ens han ofert la seva memòria històrica: Blondina Adellach, Montserrat Aldomà, Esther Albert, Xavier Bertran, Sílvia Bonet, Montserrat Bros, Aurora Casadevall, Dolors Cases, Teresa Castells, Lurdes Cardet, Joan Colomer, Margarida Coll, Mònica Duran, Carme Espinosa, Montse Fanés, Pilar Gabriel, Josep Gómez Jiménez, Anna Insa, Albert Mijares, Joan Obiols, M. Àngels Piñol, Josefina Porras, Rosa M. Sabaté, Joan Sánchez, Enric Albert Seguí, Pilar Serrano, Imma Tort, Carme Troy i Josep Vilanova.

I, finalment, el nostre últim i sincer agraïment és per a les nostres famílies, per les hores robades.

Metodologia del treball

Un treball d'investigació és un esforç orientat a la resolució d'un problema de coneixement (Sabino, 1992). En el camp de la història de la infermeria a Andorra, el problema rau en una gran llacuna en el coneixement i la sistematització de les dades disponibles sobre la seva evolució. En aquest sentit, l'objectiu principal d'aquest treball és aportar nova llum sobre el desenvolupament de la sanitat i la professió infermera a Andorra, i molt especialment sobre l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra, que celebra aquest any 2014 un quart de segle d'existència.

Per elaborar aquesta monografia s'ha dut a terme, doncs, un treball d'investigació al voltant de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra, basat en el mètode històric descriptiu qualitatiu. Es tracta d'un mètode de recerca que extreu de les experiències viscudes pels actors socials implicats en els processos descrits els seus aspectes més significatius, fet que possibilita la interconnexió de les construccions teòriques i potencia l'expansió del coneixement (Strauss i Corbin, 2002).

El període d'estudi privilegiat ha estat el de l'existència de l'Escola des dels seus orígens l'any 1988 fins al moment actual. No obstant això, també s'ha analitzat la realitat de la professió d'infermeria a Andorra anterior a aquesta institució, des dels temps de la Segona Guerra Mundial, en atenció a la importància que tingueren les dècades inicials de l'existència de professionals amb formació al Principat d'Andorra en la contextualització d'una realitat que acabaria fent necessària la creació de l'Escola a finals de la dècada de 1980.

Les dades a partir de les quals s'ha bastit el discurs de la monografia provenen, bàsicament, del buidatge de documentació, en especial de caràcter administratiu, jurídic i hemerogràfic, i també, en un sentit molt especial, de les entrevistes amb diverses persones que formen part de la història viva de l'Escola, concretament de personal docent durant les diverses fases del seu funcionament, exalumnes, directius i personal administratiu, a més d'infermeres i personal mèdic. Són persones que, pel seu vincle amb l'Escola, tenien la capacitat de fer notables aportacions a l'estudi a

través de les seves pròpies vivències, que ens han obert noves perspectives sobre la seva creació, consolidació i desenvolupament des dels orígens fins als nostres dies.

Les entrevistes han estat individuals, focalitzades i semiestructurades (Taylor, 1992). En alguns casos han estat obertes, en un format pròxim a la conversa informal, amb la recollida de dades segons els mètodes a l'ús com entrevistes obertes. S'enviaven a les persones algunes de les preguntes que es farien per poder preparar el tema; a l'hora de l'entrevista, amb el seu consentiment, es gravava la conversa en àudio o vídeo, després se'n feia la transcripció i finalment se n'extreia el contingut necessari per la recerca. En alguns casos concrets, però, s'ha optat pel mètode del qüestionari tancat, sense perjudici d'aportacions posteriors pròximes a la metodologia anterior un cop acabat el qüestionari. En altres casos, el qüestionari amb preguntes obertes s'ha enviat i respost via correu electrònic.

Les persones entrevistades han estat Rosa M. Mandicó, la primera directora de l'Escola d'Infermeria d'Andorra, càrrec que, després d'un parèntesi, torna a ocupar actualment; Josefina Porras, la primera administrativa; M. Àngels Piñol, professora col·laboradora des dels inicis fins ara; Imma Tort, que va iniciar el seu contacte amb l'Escola l'any 1989 com a professora col·laboradora i més endavant seria professora de l'Escola i coordinadora de curs, i actualment directora d'infermeria d'atenció primària; Montserrat Fanés, administrativa del centre des del gener del 2004; Pilar Serrano, alumna de la primera promoció i coordinadora de curs de 1998 a 2004; Anna Insa, directora entre 1997 i 2002; Montserrat Bros, professora des de l'any 1990 fins al 2006; Montserrat Aldomà, incorporada a l'equip docent el 2006 fins ara; Aurora Casadevall, professora col·laboradora, que va ser durant catorze anys directora d'infermeria de l'hospital i coautora del llibre, amb Rosa M. Mandicó, *Escolta el cor*; Joan Colomer, que va ser entrevistat mentre era estudiant d'infermeria per conèixer aquest punt de vista i actualment és diplomad en infermeria; Mònica Duran, infermera i presidenta de l'actual junta del Col·legi d'Infermeres i Infermers d'Andorra; Josep Vilanova, el pare del qual va crear la primera clínica, i pel seu paper en la història de la medicina a Andorra, i Sílvia Bonet, infermera, que va ser durant un any Ministra de Salut i Benestar actualment exerceix càrrec polític des de l'oposició.

Altres entrevistats com Blondina Adellach, Ester Albert, Xavier Bertran, Dolors Cases, Teresa Castells, Lurdes Cardet, Margarida Coll, Josep Gómez Jiménez, Joan Obiols, Rosa M. Sabaté i Carme Troy ens han ofert la seva mirada com a professionals del món de la salut, fet que ens ha aportat llum a aquesta recerca.

Totes les entrevistes han estat recollides amb consentiment explícit informat de les persones entrevistades. Els noms que figuren en el recull s'han donat amb el seu consentiment, com també les dades que aporten. Totes les altres dades administratives i de qualsevol altra naturalesa relacionada que apareixen en aquesta monografia s'han obtingut i utilitzat amb el consentiment informat previ del seu titular, en aquest cas la direcció de l'Escola, d'acord amb la legislació vigent.

Introducció

Tal com apunta Antoni Garcia en el seu llibre sobre la història de la infermeria de la Creu Roja a Barcelona (Garcia, 1993), l'art de tenir cura i de provar de guarir els malalts és present des dels primers estadis evolutius de l'ésser humà, però fins al segle XIX no es desenvoluparà una consciència professional d'assistència al malalt. Les grans transformacions econòmiques que s'inicien a Europa a partir de mitjan segle XVIII, conegudes amb el denominador genèric de Revolució Industrial, trencaran amb els models demogràfics tradicionals i iniciaran un increment sostingut de la població mundial, que es duplicarà en els cent cinquanta anys que van de 1750 a 1900, i que es tornarà a duplicar abans del 1965. A Europa, aquest increment farà que dels 187 milions d'habitants de l'any 1800 es passi a 400 milions l'any 1900 (Rebollo, 2011). El factor determinant d'aquest increment sostingut de la població a llarg termini, en el qual encara estem plenament immersos –si bé amb importants matisos en determinades regions del planeta, com ara la nostra–, va ser el descens de la mortalitat, gràcies en bona part als progressos de la higiene i de la medicina, els quals van lligats molt estretament a les millores en la preparació dels professionals que han d'aplicar aquests avenços al gruix de la població (Garcia, 1993).

Dins del seu context pirinenc, Andorra havia estat tradicionalment un país poc poblat. La manca de dinamisme des del punt de vista demogràfic era el resultat de la limitació dels recursos que imposava el medi muntanyenc. Diversos factors socioeconòmics van provocar una modificació profunda d'aquesta realitat a partir de mitjan segle XX, amb una transformació radical de les tradicionals bases econòmiques, l'afluència de grans fluxos migratoris, una urbanització accelerada i, en definitiva, un augment demogràfic que ha multiplicat per catorze la població que residia al Principat l'any 1950 (Estadística, 2011). La profunda evolució del país en aquesta seixantena d'anys, manifestada en primer lloc en l'increment de la població, ha estat cabdal per al desenvolupament del sistema sanitari a Andorra,¹ que fins a començaments de la dècada de 1940 estava totalment arrelat a les formes tradicionals d'una societat de muntanya amb vincles molt limitats amb l'exterior (BOPA, 1989).

1. Vegeu la Llei general de sanitat, aprovada pel Consell General en la sessió tradicional de Setmana Santa del dia 20 de març de 1989.

Els inicis de la sanitat a Andorra

Segons ens ha arribat a través de diversos treballs (Pere Canturri, 2014; Casadevall, 2005), l'existència de metges professionals al país és una realitat almenys des de la primera meitat del segle XIX. Els primers documentats són Bonaventura Barril i Alfons Argullós, l'any 1838, i posteriorment Aleix Claverol. Arribats al segle XX seguim trobant professionals que desenvolupen la medicina a Andorra, amb noms com Esteve Nequí, actiu pels volts de 1920, i Antoni Picart i Josep Duró, pocs anys més tard. No obstant això, al costat de la medicina entesa com a ciència, perviurà durant molt temps una medicina que podríem qualificar de tradicional, basada en la saviesa popular i quallada de superstició. Encara més enllà de mitjan segle XX hi ha testimonis d'aquestes pràctiques ancestrals que s'anirien eradicant lentament, a mesura que avançava la professionalització del sistema sanitari (Casadevall, 2005: 47).

La presència d'aquests pioners de la professió mèdica a Andorra, però, no anirà acompanyada de l'obertura d'una institució sanitària ni de cap professional de la branca de la infermeria fins arribar a la dècada de 1940. Fins aquells moments, en cas de necessitat, els residents a les Valls s'havien de traslladar a França o a Espanya per poder-se beneficiar dels serveis sanitaris oferts per un hospital o una clínica. L'any 1944 es va obrir la primera clínica al Principat,² la del metge Vilanova. D'ascendència andorrana, Antoni Vilanova s'havia format a Espanya, on aprengué bona part dels secrets de la seva professió com a metge del front al servei de l'exèrcit de la República (Casadevall, 2005: 9-11). Exiliat a Andorra un cop acabada la Guerra Civil, Vilanova va fundar una clínica privada que s'ubicà inicialment a la part alta de l'edifici Guillemó, a la plaça Príncep Benlloch d'Andorra

2. Andorra, oficialment Principat d'Andorra, és un estat independent de l'Europa sud-occidental situat als Pirineus entre Espanya i França. Limita amb la comunitat autònoma de Catalunya al sud (amb els municipis d'Alins, Valls de Valira i Lles de Cerdanya) i amb els departaments francesos dels Pirineus Orientals i de l'Arieja al nord. Andorra és un dels estats més petits del món, amb només 468 km², i és un dels cinc microestats del continent europeu, dels quals n'és el segon més gran i el més populós, amb una població de 84.082 habitants, dels quals 32.085 són de nacionalitat andorrana.

La Clínica Vilanova, situada a l'edifici Casa Molines, a la plaça Rebés d'Andorra la Vella.
Foto: Francesc Pantebre. ANA.

la Vella (Mandicó, 2010). Deu anys després, l'any 1954, la Clínica Vilanova seria traslladada a l'altre costat del carrer, a l'edifici de Casa Molines, damunt del bar Trèvol. Era un edifici més gran,³ amb catorze llits, i més ben equipat que l'anterior (Casadevall, 2005: 13). Ara bé, també tenia una sèrie de limitacions que es resolien amb una gran dosi de voluntarisme. D'aquesta manera, quan calia mobilitzar algun malalt d'un pis a un altre, se solia baixar al bar de la planta baixa a demanar ajuda als clients habituals, els quals, altres vegades, podien convertir-se en donants de sang per a necessitats urgents (Casadevall, 2005).

3. Aquest nou immoble on s'instal·là la Clínica Vilanova a partir del 1954 és un edifici d'Andorra la Vella protegit com a bé immoble, inventariat per la seva significació en l'arquitectura del granit del Principat.

Malalt amb una tracció
amb una infermera atenent-lo
a la Clínica Vilanova.
Foto: Josep Alsina Martí. ANA.

Inicialment, Antoni Vilanova era l'únic metge que atenia la clínica. Ell s'encarregava de l'atenció als pacients que hi ingressaven i, al mateix temps, atenia els parts i visitava també els malalts a domicili, en cotxe si hi havia gasolina en aquells temps de penúries, en mula si calia i, de vegades, quan la climatologia obligava, esquiant (Casadevall, 2005: 11).

Com a únic centre mèdic del país, la Clínica Vilanova s'ocupava, bàsicament, de la traumatologia i de la cirurgia en un petit quiròfan. En aquells casos en què les necessitats mèdiques no es podien cobrir en aquell equipament, la gent d'Andorra es desplaçava majoritàriament a l'Hospital de la Seu d'Urgell, que era en aquells temps l'hospital de referència, i també, en casos més greus, als hospitals de Barcelona o de França, especialment a Tolosa de Llenguadoc. En tots els casos, l'usuari andorrà havia de fer-se càrrec de les despeses originades per l'ús d'aquests serveis sanitaris, bé fos a Andorra o a l'estranger.

L'any 1952, Conrado de las Heras pujà a treballar com a practicant a la Clínica Vilanova. Venia de l'Hospital de la Seu d'Urgell i, d'acord amb la seva titulació de practicant,⁴ cal considerar-lo com el primer infermer amb titulació que acolliria l'esmentada clínica i possiblement el Principat d'Andorra. Treballant colze a colze amb Vilanova, Conrado de las Heras assumia les anestèsies generals, les radiografies, els

4. La titulació de practicant era un nivell superior a l'ATS (ajudant tècnic sanitari).

guixos i la petita cirurgia; per la seva part, Vilanova s'ocupava de la cirurgia major (Casadevall, 2005: 17). L'any 1963, Conrado de las Heras va ser traslladat al Pas de la Casa arran d'un brot de tifus que afectà aquesta població fronterera. Les pressions del govern francès, que amenaçà amb el tancament de la frontera, van impulsar Julià Reig, aleshores síndic general de les Valls, a organitzar un servei sanitari a la població per cobrir les urgències. Aquesta iniciativa es va plasmar en la creació d'un nou dispensari al Pas de la Casa, on va traslladar-se el fins aleshores practicant de la Clínica Vilanova per assumir-ne la gestió. El centre va ser tancat el febrer de l'any 1971 després que una allau de neu destruís l'emplaçament i acabés amb la vida de la cuinera (Casadevall, 2005: 18).

Amb la marxa de Conrado de las Heras al Pas de la Casa, la Clínica Vilanova es quedà amb una única infermera titulada, Carme Aràjol, clarament insuficient per assumir totes les tasques vinculades a la seva professió en un moment en què l'increment progressiu de la població es transformava en un augment de la demanda de serveis sanitaris. Bona part de les feines d'infermeria, per tant, les havia de fer la resta del personal, que no tenia cap titulació específica. Aquell mateix any de 1963 en què l'obertura del dispensari del Pas de la Casa provocà la reducció de la plantilla de la Clínica Vilanova, s'hi integraren quatre monges italianes de Parma que pertanyien a l'orde hospitalari. Tampoc no tenien cap titulació específica, però sí que tenien

Antic dispensari del Pas de la Casa.

Foto: Fèlix Peig. ANA.

L'antiga Clínica Meritxell l'any 1971.

Foto: Fèlix Peig. ANA.

una gran experiència en la cura dels malalts, que fou molt valorada per companys i pacients (Casadevall, 2005: 32-36). En aquells moments, i a banda de Vilanova, hi treballaven dos metges més en plantilla, totalment polivalents, i també es comptava amb la col·laboració de dos metges especialistes establerts igualment al Principat (Casadevall, 2005: 43).

L'any 1968 es posava en marxa la Caixa Andorrana de Seguretat Social (CASS), d'acord amb una iniciativa totalment modernitzadora del teixit sanitari del país. Fins aquells moments, si algun andorrà volia algun tipus de cobertura sanitària havia de contractar una assegurança privada, com l'Aliança de la Seu d'Urgell, i no tothom s'ho podia permetre. Els veïns de les parròquies, en virtut del *foc i lloc*,⁵ tenien inclosa l'assistència sanitària, de manera que els metges tenien contractes amb els diferents comuns per atendre les necessitats sanitàries (Casadevall, 2005: 44). Com a metges

5. Foc i lloc: impost de contribució que cada família ha de pagar al comú de la parròquia on està domiciliat.

Inauguració de
la Clínica Meritxell el
7 de novembre de 1971.
Adalt, àrea de quiròfan.
Al mig, autoritats
que hi van assistir.
A baix, Congregació de
Monges de Sant Josep.
Fotos: Fèlix Peig. ANA.

de la parròquia que eren, cadascun d'ells havia d'estar disponible durant tot el dia, ja que eren el referent mèdic dels diversos veïnats que configuraven la parròquia (Mandicó, 2010).

D'altra banda, fins a la creació de la CASS, només algunes empreses del país tenien contractades assegurances mèdiques (Casadevall, 2005: 43); a partir del moment de la seva creació, la vinculació a la seguretat social va ser obligatòria per a tots els treballadors assalariats en un únic règim d'assegurança, i també existia la possibilitat d'afiliació voluntària. La incorporació a la seguretat social va propiciar l'accés d'un important sector de la població a un grau notable de finançament de les despeses vinculades amb la salut, que fins aquell moment eren totalment assumides per cada família, i en cert sentit va incrementar la demanda de serveis sanitaris al Principat.

Tres anys després de la creació de la CASS, veia la llum un equipament que tindria grans conseqüències en l'estructura sanitària del Principat. Després d'un llarg període de projectes i de construcció, Andorra inaugurava una nova clínica de caràcter públic, propietat del Consell General.⁶ El mes de setembre de 1971, amb motiu de la celebració de la festivitat de la Mare de Déu de Meritxell, s'inaugurava la clínica de manera oficial, tot i que ja funcionava des del mes d'abril.⁷ La Clínica Verge de Meritxell era el fruit d'un antic projecte que havia començat a caminar a finals de la dècada de 1950, apadrinat per la Sindicatura General de les Valls, des de la qual es volia promoure una profunda reorganització del sistema sanitari del país amb la creació d'un sistema hospitalari públic (Casadevall, 2005: 27). L'obertura de la clínica va aportar una nova estructura organitzativa i alhora una modernització dels serveis. Constava de tres plantes d'hospitalització, urgències, radiologia, farmàcia i quiròfans, entre d'altres.

Amb els seus cinquanta llits, la Clínica Verge de Meritxell podia donar, i de fet va donar, cobertura sanitària a un nombre més gran de persones i, com a conseqüència, va exigir un increment del personal sanitari en actiu a Andorra, tant de metges com d'infermers. En un primer moment, l'atenció als malalts de la nova clínica es va posar en mans de les monges de la Congregació de Sant Josep de Girona, que assumiren funcions d'infermeria i de neteja, a més de la cuina. Com ja hem vist en el cas de les monges italianes de la Clínica Vilanova, tampoc aquestes no eren infermeres titulades malgrat que els seus coneixements, fruit de la seva llarga experiència, ho compensaven de llarg (Casadevall, 2005: 50-51). En aquells moments inicials de la nova clínica només hi havia tres assalariats: Joaquim Cardelús, cirurgià, que pujava de la Seu d'Urgell i que fou el primer director del centre; Jordi Marquet, director

6. El Govern d'Andorra es constitueix el 1981, amb Òscar Ribas com a president, però el govern efectiu no és fins a la implantació de la Constitució el 1993. Fins aquell moment es parla de conselleries.

7. Informació extreta del treball realitzat per Anna M. Cuesta i David Cusidó, l'any 2009, en el marc d'un projecte de recerca.

administratiu, i Joan Vallverdú, que era anestesista i, a banda, assumia també les visites de medicina interna. Més endavant, l'any 1972 es va integrar a la plantilla Santiago Pujol, ginecòleg.

D'altra banda, la Clínica Meritxell estava oberta a l'exercici de tots els professionals sanitaris amb autorització per a l'exercici liberal de la seva professió a Andorra, és a dir, que aquells metges que exercien a les Valls en una consulta privada podien fer consulta a la clínica i havien de ser remunerats a l'acte. Quant als efectius d'infermeria, el novembre de 1971 hi va començar a treballar Rosa M. Mandicó –que al seu moment va tenir un paper molt destacat en la implementació de la futura Escola d'Infermeria d'Andorra– com a única infermera titulada del centre. La resta de les tasques d'infermeria les desenvolupava la comunitat de monges. L'escassetat de personal sanitari va condicionar d'una manera profunda les dinàmiques de treball dels primers temps de la clínica, en què prevalia la polivalència i la indefinició de les funcions, així com l'acumulació de responsabilitats i l'encadenament de torns de treball en moments de màxima necessitat (Casadevall, 2005: 58-67).

Paral·lelament, la Clínica Vilanova continuava oberta a la plaça Príncep Benlloch d'Andorra la Vella, però davant de la nova realitat hospitalària del Principat, el seu propietari, Antoni Vilanova, va emprendre una profunda renovació del seu projecte hospitalari amb la construcció d'una nova clínica a Santa Coloma. Com que la demanda de serveis sanitaris no parava de créixer, d'acord amb el creixement del país a tots els nivells, i la capacitat de la Clínica Meritxell aviat es va manifestar insuficient, la CASS es va oferir per adquirir la nova clínica que estava construint Vilanova i inaugurà l'any 1977 la segona clínica del país, la Clínica Santa Coloma, que seria gestionada pel Consell General (Casadevall, 2005: 15-16).

La nova Clínica Santa Coloma tenia una capacitat de 55 llits, fet que ampliava encara més l'oferta sanitària del país, i funcionava en paral·lel a la Clínica Verge de Meritxell, sota la gestió del CHA (Centre Hospitalari Andorrà), si bé assumien serveis diferents. Els serveis de geriatria i de maternitat van romandre a la Clínica Verge de Meritxell. Altres serveis de nova creació com diàlisi, rehabilitació i laboratori es van ubicar a la Clínica Santa Coloma. L'increment del nombre de llits i de l'oferta de serveis va posar de manifest la necessitat d'augmentar el nombre de professionals de la salut (Mandicó, 2010).

La demanda creixent de personal sanitari va implicar l'arribada d'infermeres i infermers amb titulació, formats sobretot a Espanya, però també a França, que van aportar nous punts de vista en l'exercici de la professió, que entrava en contradicció, en alguns casos, amb uns usos arrelats en rutines anteriors i amb una realitat sanitària que s'anava modificant amb gran celeritat (Casadevall, 2005: 69). En relació amb aquest fet, si més no en part, el creixement del personal d'infermeria vinculat a l'obertura a nous professionals arribats de fora implicà també una progressiva

Antiga Clínica Santa Coloma.
Foto: Fèlix Peig. ANA.

dignificació de la professió en el sector sanitari, que es plasmaria en una primera organització d'aquest col·lectiu en el Col·legi d'Infermeres i Llevadores d'Andorra, creat l'any 1984, tot i que la primera junta no va ser constituïda fins un any més tard i fou presidida per Manuel Gallego⁸ (Casadevall, 2005: 70), i en el reconeixement del seu paper en l'administració sanitària amb la creació, l'any 1986, de la figura de la directora d'infermeria a la Clínica Santa Coloma, amb un paper equivalent a la resta de directius de l'administració d'aquest centre (Casadevall, 2005: 71).

En un altre sentit, però, l'obertura de la nova clínica també va implicar la destinació de metges i infermeres en clíniques diferents, una programació de guàrdies als dos edificis, trasllats de malalts d'una clínica a una altra en funció de la necessitat de proves diagnòstiques, és a dir, un increment ràpid dels problemes de gestió i de la despesa ocasionats per la distribució d'un servei en dos equipaments separats. Aquesta realitat, junt amb l'evidència d'un creixement econòmic accelerat a mesura que avançava la dècada de 1980, que es traduïa en un increment substancial de la demanda de serveis sanitaris i en una manca de llits per fer front a les noves necessitats del país (Casadevall, 2005: 80-81), van impulsar el projecte de creació d'un

8. Dades extretes de l'entrevista realitzada per Antonio Enríquez i Alba Navas a Mònica Duran, actual presidenta del Col·legi.

nou hospital que havia d'unificar els serveis sanitaris dels dos equipaments públics que havien conviscut fins aleshores.

Mentre a Andorra anava prenent forma aquesta nova necessitat, el mes de setembre de 1978 se celebrava la Conferència Internacional d'Alma Ata, al Kazakhstan, a l'aleshores Unió Soviètica. Arran d'aquesta conferència es va posar sobre la taula la necessitat urgent d'impulsar i posar en pràctica l'atenció primària de la salut a escala global, i es va instar tots els governs i també l'OMS i altres organitzacions amb uns objectius similars a donar el seu suport tècnic i econòmic a aquesta iniciativa. Les conclusions de la Conferència d'Alma Ata van fer del tot evident les dificultats inherents al sistema sanitari andorrà a mesura que avançava la dècada de 1980, el qual, malgrat les despeses excessives imputables als diversos serveis, patia diverses insuficiències en determinats sectors, com ara, precisament, l'atenció primària i l'assistència domiciliària, que eren gairebé inexistents. Això va impulsar la formulació de la llei de sanitat del Principat d'Andorra que havia de sortir al pas de tota la problemàtica i reorganitzar tot el sistema sanitari del país.

Una de les qüestions clau per al nou replantejament del sistema sanitari era la clara insuficiència del personal sanitari que hi havia a disposició dels grans equipaments públics. El nombre d'infermeres provinents de la mateixa comunitat era molt reduït i, per aquest motiu, Andorra experimentava una forta dependència de professionals d'aquest sector provinents de l'estranger, especialment de França i d'Espanya, cosa que implicava una gran fluctuació de l'oferta i la demanda de professionals provinents dels països veïns, sense cap instrument per poder-hi intervenir. En el context dels treballs previs a l'aprovació de la futura Llei general de sanitat del Principat d'Andorra –l'any 1986 es creava un Consell Assessor del Sistema Sanitari Andorrà amb la voluntat d'accelerar aquests treballs–, i amb el projecte de la creació d'un nou hospital públic sobre la taula que unificaria els dos centres que existien aleshores, en un de nou amb més capacitat que posaria fi a les disfuncions esmentades,⁹ un dels aspectes que més van preocupar els gestors de la sanitat andorrana fou la manca de personal d'infermeria per assolir una situació desitjable, que coincidia, a més, amb les recomanacions de l'OMS.

L'any 1986 es creava també el Servei Andorrà d'Atenció Sanitària (SAAS). Es tractava d'una nova entitat pública nascuda de les noves necessitats que tenallaven la sanitat andorrana del moment, amb personalitat jurídica pròpia i autonomia financera. Hauria de gestionar i d'administrar tots els recursos públics, humans, materials i econòmics que es dedicaven a l'atenció sanitària. Igualment, el SAAS assumia la gestió de tots els estaments de la sanitat pública, entre els quals hi havia principalment les dues clíniques, i desapareixia el CHA, entitat gestora de les clíniques, que havia tingut una vessant gestora únicament d'àmbit hospitalari.

9. Actual hospital del país, anomenat Hospital Nostra Senyora de Meritxell (HNSM).

Cal duplicar el nombre d'infermeres

“El mes de juny del 1990, d’una plantilla teòrica de 74 infermeres, ens vam trobar amb només 45”

Titular d’una notícia del *Diari d’Andorra* de Iolanda Clop.

La nova entitat buscava una utilització més eficient de tots els recursos disponibles amb els objectius de millorar el nivell de salut de la població del Principat d’Andorra, complir la prestació dels serveis sanitaris, de caràcter individual o col·lectiu, a la població que residia o transitava pel país en la forma i les condicions que establís cada cas, establir una organització adequada per facilitar una atenció sanitària que inclogués els aspectes preventius, curatius i rehabilitadors de manera coordinada entre els diferents nivells assistencials, integrar tots els recursos sanitaris d’utilització pública en un únic òrgan administratiu i funcional, i garantir la qualitat de la prestació sanitària i el control de la despesa.¹⁰

Dos anys després, el 1988, l’OMS feia un estudi d’àmbit europeu sobre la ràtio de la infermeria per cada 10.000 habitants que hi havia en aquells moments en els diferents països del continent, el qual era totalment coherent amb la sensibilitat manifestada per aquest organisme internacional vers el sector de la infermeria, atesa la seva importància en la determinació de la qualitat del sistema sanitari d’un país. Les conclusions d’aquest estudi foren força desfavorables a la realitat andorrana del moment: en comparació amb els 95 professionals d’infermeria per cada 10.000 habitants que hi havia a Noruega –a l’extrem superior de les valoracions–, els 48 que hi havia a França o els 46 que hi havia a Espanya, la ràtio andorrana queia fins als 19 professionals per cada 10.000 habitants. En aquell moment a Andorra hi treballaven 110 professionals de la infermeria; per assolir els estàndards noruecs, per exemple, hauria calgut quintuplicar aquesta xifra.¹¹ En qualsevol cas, es considerava que l’òptim en aquesta situació, a partir d’unes previsions mínimament realistes, era la duplicació d’aquella xifra de 110 professionals per a tot el país (Clop, 1991).

10. Llei de 23 de desembre de 1986, per la qual s’aprova la creació del SAAS.

11. Dades extretes de l’entrevista de Iolanda Clop a Cristina Rodríguez, aleshores directora del Servei Andorrà d’Atenció Sanitària (SAAS), publicada al *Diari d’Andorra* el 18 de juny de 1991.

Cal tenir present que la realitat d'aquest col·lectiu a l'Andorra de la segona meitat de la dècada de 1980 es veia agreujada pel fet que la majoria d'infermeres que treballaven al SAAS provenien sobretot de França i d'Espanya, i això implicava una forta dependència de l'exterior i una gran rotació, agreujada també pel dèficit relatiu d'efectius que hi havia en aquests dos països. La gran mobilitat que patia el sector dels professionals d'infermeria impedia l'estabilització de la dotació d'infermeres i generava alhora una mancança en formació continuada. Quan s'havia invertit en una persona en aquest aspecte, marxava del país i deixava la plantilla desestabilitzada. Cal esmentar que en l'àmbit infermer, per considerar algú format en un servei específic cal un mínim d'un any d'estada, i per ser expert cal un mínim de cinc anys.¹²

Amb la voluntat de corregir aquestes debilitats del sistema i aproximar-se en la mesura que es pogués als estàndards europeus, el Govern d'Andorra va establir relacions, el mes d'octubre de 1988, amb l'Oficina Regional per Europa de l'Organització Mundial de la Salut, amb la finalitat de dissenyar un programa de cooperació sanitària entre totes dues parts. Un dels punts d'aquest programa fou la definició d'un model d'atenció d'infermeria,¹³ que fou sol·licitat a aquest organisme l'any 1989, en el decurs d'una visita realitzada pel director del SAAS, Eduard Portella, i pel director de Sanitat, Josep Maria Goicoechea. D'una manera gairebé immediata, el mes de maig d'aquell mateix any, l'OMS va enviar a Andorra Elisabeth Stussi, infermera responsable de l'Àrea d'Infermeria de l'esmentat organisme, i Monique Chagnon. Venien de l'Ordre des Infirmières et Infirmiers du Québec i van treballar colze a colze amb diversos professionals del sector andorrà amb la finalitat de definir el marc de referència de la infermeria a Andorra (Travesset, 2013).

En resum, a finals de la dècada de 1980 era clar que per assolir uns mínims exigibles en la qualitat del servei sanitari andorrà calia incrementar d'una manera gairebé dramàtica els efectius d'infermeria del país mitjançant expedients diversos que requerien noves contractacions i afavorir l'arrelament del personal que ja hi treballava. Aquesta necessitat, que ja era perceptible a través de les limitacions que tenia el servei en el desenvolupament quotidià de les seves tasques, havia estat perfectament quantificat pels informes de l'OMS. I si aquesta realitat ja era prou ombrívola per ella mateixa, el projecte que ja estava en marxa de creació d'un gran hospital centralitzat, amb una capacitat superior a la suma de les dues clíniques existents, obligava a buscar una solució urgent.

12. El Consell Internacional d'Infermeria (CIE) defineix una infermera especialista com «una infermera preparada més enllà del nivell d'una generalista; aquest fet ve donat per la pràctica de la professió i la formació continuada».

13. La finalitat era definir el marc conceptual d'atenció d'infermeria a Andorra dins de l'estratègia de salut per a tothom l'any 2000. Aquest marc es va definir el maig del 1990 i s'hi definia el paper de la infermera generalista.

Neix l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra

Amb tots aquests precedents immediats, el dia 25 de març de 1988, els consellers Josep Cases i Albert Pintat, en nom de les Comissions Legislatives d'Educació i Cultura i de Sanitat i Benestar Social del Consell General de les Valls, proposaven la creació d'una escola d'infermeria a Andorra amb una aportació pressupostària amb l'objectiu, d'una banda, de cobrir la necessitat de professionals d'infermeria que havia augmentat d'una manera considerable arran del projecte de creació del nou hospital amb 40 llits més, i també per satisfer les necessitats en l'àmbit de l'atenció primària ja que, en aquest aspecte, també augmentarien les necessitats del país amb l'obertura del primer Centre de Salut d'Andorra a la parròquia de la Massana l'any 1989. L'altre gran objectiu s'orientava a oferir als joves andorrans l'oportunitat de continuar la seva formació sense haver de desplaçar-se a l'estranger.

El Govern d'Andorra va executar immediatament la proposta i va encarregar un pla de viabilitat. El dia 4 d'agost de 1988, el cap de Govern, Josep Pintat i Solans, signava el Decret de creació de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra. Començava la seva activitat com una entitat amb personalitat jurídica pròpia, adscrita al SAAS, amb l'objectiu de formar nous professionals d'infermeria amb capacitat suficient per identificar les necessitats de salut de les persones i dels grups de població, i per planificar, organitzar, executar i avaluar les atencions d'infermeria (Sarlé, 1991). Així mateix, l'Escola havia de treballar en un doble vessant que recollia la formació bàsica per a l'obtenció del títol de Diplomats Universitaris en Infermeria i la formació permanent dels professionals d'infermeria, diplomats i auxiliars que exercissin al Principat d'Andorra, és a dir, la implementació d'un ensenyament superior de qualitat i, alhora, l'atenció a les necessitats laborals dins de l'àmbit sanitari del país.

Però encara hi havia un objectiu més concret que guiaria els inicis de l'Escola: la intenció d'assolir la ràtio de 90 infermeres per cada 10.000 habitants, tal com era

Normes i actes del Govern

Disposicions de caràcter general

Decret de modificació del Decret de data 4 d'agost de 1988, pel qual es crea l'Escola Universitària d'Infermeria

Amb la reestructuració orgànica del Ministeri encarregat de la Sanitat i l'adscripció de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra a aquest Ministeri, es fa necessari adaptar el Decret del Govern de 4 d'agost de 1988, pel qual es crea l'Escola Universitària d'Infermeria, a la nova situació. Amb aquest canvi es pretén que l'Escola pugui mantenir l'autonomia necessària per a la bona gestió dels seus recursos i funcions tot abandonant el marc d'adscripció al Servei Andorrà d'Atenció Sanitària, que avui no es considera adequat.

En ús de les facultats que em són conferides, a proposta del Ministeri encarregat de la Sanitat i en execució de l'acord de Govern de data 26 de juny de 1996,

Decreto

Article 1

L'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra és un centre de formació pública amb personalitat jurídica pròpia, adscrit orgànicament al Ministeri encarregat de la Sanitat. La seva finalitat és aplegar tots els recursos humans i materials necessaris per dur a terme les funcions de formació encomanades.

Article 2

La finalitat de l'Escola Universitària d'Andorra és dur a terme la formació bàsica per a l'obtenció del títol de diplomad universitari en Infermeria. Així mateix, també és funció de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra la direcció del programa de formació permanent del personal d'infermeria, diplomats i auxiliars, que exerceixen en el Principat d'Andorra.

Són funcions de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra:

Formar en les ciències en què es basa la infermeria
Difondre els principis ètics de la professió
Proporcionar una formació i una experiència clínica adequada
Garantir una bona formació pràctica
Capacitar per a l'ensenyament
Capacitar per treballar en equip

Article 3

Per al desenvolupament de les seves funcions, l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra utilitza el patrimoni constituït pels béns i els drets facilitats pel Govern. Així mateix, aquest patrimoni pot augmentar amb les aportacions aprovades pel Govern, procedents de les taxes de matriculació o de donacions.

Article 4

L'estructura, l'elaboració i l'execució del pressupost anual de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra es realitza d'acord amb les normes i les instruccions específiques dictades pel Ministeri encarregat de Finances, la Llei de les finances públiques i la legislació general andorrana.

Article 5

El director és l'òrgan unipersonal de Govern de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra. El director assumeix la representació legal del centre i també les funcions de direcció, gestió i inspecció interna de les activitats desenvolupades a l'Escola.

Article 6

Qualsevol programa d'estudis que s'organitzi a l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra ha d'estar prèviament aprovat pels ministeris encarregats de la Sanitat i de l'Educació del Govern.

En la descripció del programa d'estudis, hi han de constar com a mínim:

les condicions d'accés
el programa docent detallat
les condicions per a l'obtenció del títol

Així mateix, tota modificació del programa inicialment aprovat també ha d'estar aprovada per ambdós ministeris.

Article 7

El ministeri encarregat de l'Educació també exercirà les funcions de tutela i supervisió sobre els aspectes relacionats

amb la funció docent i els mètodes d'avaluació en l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra.

Els títols de formació bàsica obtinguts a l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra seran atorgats pel Govern.

Els títols o crèdits corresponents al programa de formació permanent seran atorgats per la pròpia Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra.

Article 8

L'organització funcional i administrativa de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra, amb les atribucions dels diferents òrgans, el règim dels estudiants, han de ser objecte del reglament intern.

Correspon al Govern aprovar el reglament intern.

Article 9

Enfront dels actes administratius de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra pot interposar-se recurs davant del Govern.

Disposició derogatòria

Queda derogat el Decret del Molt Il·lustre Govern de 4 d'agost de 1988, pel qual es crea l'Escola Universitària d'Infermeria.

Disposició final

Aquest Decret entrarà en vigor al cap de 15 dies de la seva publicació al Butlletí Oficial del Principat d'Andorra.

Cosa que es fa pública per a coneixement general.

Andorra la Vella, 27 de juny de 1996

Marc Fornet Mulet
Cap de Govern

Decret

d'organització del Ministeri de Sanitat

En els darrers anys els països desenvolupats han encetat tot un seguit de transformacions dels seus sistemes de salut per tal d'adaptar-los a les noves condicions de l'entorn.

L'aparició de malalties noves, l'envel·liment de la població, el creixent consum

la norma en altres països occidentals com ara Noruega, Canadà o el Regne Unit. Els estaments oficials proposaven assolir aquests nivells en deu anys; en aquest període de temps s'hauria aconseguit l'objectiu inicialment plantejat pel Govern i aleshores l'Escola hauria finalitzat la seva activitat acadèmica (Garriga, 1988).

La nova institució havia nascut, en definitiva, amb la voluntat de dotar el país de professionals suficients i ben preparats per respondre a les necessitats de la societat en l'àmbit de la salut. Amb aquesta voluntat, i sota la direcció de Rosa M. Mandicó, es van iniciar les activitats acadèmiques durant el curs 1988-1989, amb algunes limitacions que s'anirien superant d'una manera progressiva. Com ja hem explicat més amunt, Rosa M. Mandicó havia estat la primera infermera amb titulació que exercí a la Clínica Meritxell a partir del 1971. Nascuda a Canillo, marxà amb els seus pares a França quan tenia tres anys. Recorda que l'interès per allò que es convertiria en la seva vocació ja se li havia despertat durant la infància, arran del paper d'una infermera que tenia cura d'ella durant una malaltia que la tingué hospitalitzada un temps quan tenia sis anys. Les impressions que va rebre en aquesta tendra edat l'acabarien encaminant vers la que es convertiria en la seva vocació i la seva professió, que la portarien a iniciar els estudis d'infermeria a l'Escola del Centre Hospitalier Général de Besiers l'any 1968. El 22 de novembre de 1971, un cop obtinguda la titulació, començà a treballar a la Clínica Verge de Meritxell, com queda dit. L'any 1988, mentre treballava a diàlisi de l'esmentat centre hospitalari, es presentà a l'Edicte per a la creació de l'escola d'infermeria i guanyà la plaça de directora de la nova institució educativa.¹⁴

Després d'una presentació al públic el dia 5 d'octubre de 1988, a les dependències de Prada Casadet (que es convertiria en el centre docent de l'Escola durant els seus primers mesos d'existència), de la mà d'Eduard Portella, gerent del SAAS, que va pronunciar la conferència «Futura Escola d'Infermeria», l'acte oficial d'inauguració va tenir lloc l'11 de novembre de 1988, en presència de les autoritats andorranes, infermeres i els mateixos estudiants d'infermeria que havien començat la formació pocs dies abans. Josep Laporte, conseller d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, hi va pronunciar una conferència sobre la història i l'evolució de la Universitat de Barcelona des de la dècada de 1930 fins a l'actualitat.

En el discurs que va pronunciar en l'acte d'obertura del primer curs de l'Escola Universitària d'Infermeria, l'aleshores conseller de Treball i Benestar Social, Magí Mestre, recordava que «amb l'acte d'avui s'inicia una de les experiències més interessants pel país, el naixement de l'Escola d'infermeria, que significa la primera experiència universitària al Principat. A més, suposarà una notable millora en el sistema sanitari, ja que establitzarà el personal d'infermeria amb professionals provinents de la nostra comunitat, i es potenciarà el paper d'aquesta professió. Això ens permetrà ampliar i diversificar l'oferta de serveis sanitaris tot incorporant noves tasques que avui no

14. Extret de l'entrevista a Rosa M. Mandicó publicada a la revista *Àgora d'infermeria* el desembre de 2013.

podem desenvolupar». I seguia amb l'afirmació que «l'escola d'infermeria, a més de formar els diplomats, també té la gran responsabilitat d'ocupar-se de la formació permanent dels professionals que ja exerceixen. Qüestió de cabdal importància en el nostre medi, atesa la situació geogràfica del Principat» (Sorribes, 1988).

Article de Rosa M. Sorribes, octubre 1988.

Amb una conferència a càrrec del Conseller d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, Dr. Josep Laporte, i enmig d'una nodrida assistència.

L' ESCOLA D'INFERMERIA OBRE OFICIALMENT LES PORTES

"Amb l'acte d'avui, s'inicia una de les experiències més interessants per al nostre país: el naixement de l'Escola d'Infermeria, que significa la primera experiència universitària en el Principat.

Això suposa la possibilitat de continuar els estudis, a casa nostra, per a tots aquells que han finalitzat el nivell pre-universitari.

A més, suposarà una notable millora en el sistema sanitari, ja que s'establirà el personal d'infermeria amb professionals provinents de la nostra comunitat, i es potenciarà el paper d'aquesta professió. Això ens permetrà ampliar i diversificar l'oferta de serveis sanitaris tot incorporant noves tasques que avui no podem desenvolupar.

L'Escola d'Infermeria, a més de formar els diplomats, també té la gran responsabilitat d'ocupar-se de la formació permanent dels professionals que ja exerceixen. Qüestió de cabdal importància en el nostre medi, atesa la situació geogràfica del Principat.

La iniciativa de crear l'Escola d'Infermeria va néixer el mes de març d'aquest any per acord del M.I. Consell General, a proposta de dues Comissions Legislatives, la d'Educació i Cultura i la de Sanitat i Benestar Social. Si avui ja tenim el primer curs acadèmic en funcionament, això ha estat possible gràcies a l'esforç gegantí que s'ha realitzat durant aquests mesos".

UNA OBERTURA SOLEMNE

Aquestes paraules del Conseller de Treball i Benestar Social, Magí Mestre, "trencaven el foc" en l'acte d'obertura del primer curs de l'Escola Universitària d'Infer-

meries d'Andorra, a la Sala de Conferències de la Prada Casadet on actualment, i d'una manera provisional, s'imparteixen les classes fins arribar als locals definitius, que es trobaran als pisos primer i segon de l'edifici "DAVI", davant de l'edifici administratiu del Govern.

A la taula presidencial, s'hi trobava també el Conseller d'Educació i Cultura, Roc Rossell, atès que, malgrat haver-se establert que l'Escola d'Infermeria està sota la dependència del Servei Andorrà d'Atenció Sanitària, en tractar-se d'un projecte d'ensenyament, per Decret del Govern es compta una relació entre aquesta escola i la Conselleria d'Educació i Cultura, i ha de ser aquesta darrera la que aprovi els programes d'estudis que s'executin a l'Escola, exercint les funcions de tutela i supervisió relacionats amb la funció docent i els mètodes d'avaluació emprats, essent responsable de l'atorgació de títols, en nom del Cap de Govern.

MOLTES PERSONES PER ESCOLTAR EL DR. LAPORTE

Metges, infermiers, polítics, i altres persones interessades en el tema eren presents a Prada Casadet. Una de les motivacions era, de segur, escoltar una conferència del Conseller d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, Josep Laporte, il·lustre hoste, el qual, d'una manera planera i otonodora, amb la senzillesa que caracteritza als grans homes, féu una història de la Universitat de Catalunya, de l'evolució des dels anys 30, amb 3.000 estudiants, fins a l'època actual, amb 150.000. Explicant que en aquests moments, a Alemanya, per exemple, les despeses que fa l'Estat per un universitari són 6 vegades majors que les que es fan a l'Estat Espanyol. Que en les universitats europees es poden arribar a seguir fins a 150 titulacions diferents, contra les 30 soles possibilitats que ofereixen les universitats catalanes, tot i recordant que, abans, tenir un títol universitari sota el braç era sinònim de treball segur, cosa que no succeeix pas ara...

Un altre punt important de la seva xerrada va ésser comentar que podria ser la Universitat de l'any 2.000, que aquesta ha de convertir-

L'Escola va començar la seva activitat docent amb tretze alumnes matriculats. Malgrat la manca d'homologació inicial de la titulació obtinguda en aquest centre amb altres centres d'Espanya i de França, la institució va comptar des del principi amb professors d'àmplia experiència docent de l'Escola Universitària d'Infermeria de la Creu Roja i l'Escola Universitària de l'Hospital de Sant Pau de Barcelona, i amb l'aval de la Universitat Autònoma de Barcelona quant a la titulació, i també amb el suport de la Conselleria d'Educació de la Generalitat de Catalunya. Igualment, s'establiren acords de cooperació amb l'École d'Infirmière du Centre Regional de Toulouse-Rangueil i l'École d'Infirmière de Carcassonne pel costat francès (Ventura, 1990).

De fet, el primer centre docent, totalment provisional, on es van impartir les primeres classes fou la sala d'actes de l'edifici Prada Casadet, al centre d'Andorra la Vella. Segons el record de Josefina Porras, la primera administrativa que va treballar per a l'Escola d'Infermeria, els inicis no foren gens fàcils. El local no era l'adequat, els mitjans tècnics a l'abast de l'equip docent eren clarament insuficients, i s'havia de treballar en espais reduïts, amb poca llum. La sala on es van començar a impartir les classes, que tenia una capacitat per a 120 persones, acollia tan sols 13 alumnes matriculades per aquell primer curs¹⁵ de les 16 que van ser seleccionades mitjançant un examen al qual es van inscriure 36 persones.

En els seus inicis, l'Escola tenia una plantilla de dues treballadores, Rosa M. Mandicó, infermera titulada i directora del centre, i Josefina Porras, que era l'administrativa i feia de secretària, es cuidava de la biblioteca i de les compres, segons la necessària polivalència que caracteritzà la tasca del personal de l'Escola en aquells primers temps. La docència anava a càrrec majoritàriament de professors col·laboradors en totes les assignatures d'aquell primer curs, que provenien de les diverses branques del coneixement vinculat amb la infermeria; hi havia metges, infermeres, un biòleg, un químic i una psicòloga, entre d'altres.¹⁶ Com a professors col·laboradors que assumiren diverses tasques docents hi havia les infermeres Remei Canals, Joana Jara, M. Jesús Martínez, Rosa Mata, Isabel Pérez, M. Àngels Piñol, Teresa Ramírez, Pilar Sierra i Mercè Torres.¹⁷ A banda, hi havia docents d'altres branques professionals,

15. Entrevista a Josefina Porras feta el juny del 2013.

16. Noms dels professors de la primera promoció: Francesca Aguilà, Antoni Badia, Xavier Barderan, Eva Bosch, Montserrat Bros, Joaquim Burgués, Joan Cabeza, Hugo Caffaratti, Manel Cairat, Remei Canals, Aurora Casadevall, Xavier Casal, Marc Corral, Guillem de Celis, Anna Elies, Carme Espinosa, Pilar Fernández, Dolors Figuera, Meritxell Fiter, Lurdes Font, Elvira Gea, Josep M. Goicoechea, Diego Gómez, Maria Guitard, Anna Insa, Hughes Jane, Joana Jara, Xavier Latorre, Carles Llebaria, M. Jesús Lluelles, Rosa M. Mandicó, M. Jesús Martínez, Joan Martínez Benazet, Rosa Mata, Joan Albert Mijares, Martina Montané, Ramon Nogué, Francesc Oliveres, Francesc Pascual, Enriqueta Pérez, Isabel Pérez, M. Àngels Piñol, Rossette Poletti, Eduard Portella, Teresa Ramírez, Pau Rodríguez, Eduard Rossell, Vicens Santamaria, Pilar Sierra, Mercè Torres, Imma Tort, Rosa Vidal, Miquel Viladrich, Josep Vilanova, Xavier Viñallonga i David Zabala.

17. Informació extreta de l'entrevista a Rosa M. Mandicó del desembre de 2013.

Primeres professores i administratives de l'escola. D'esquerra a dreta: Anna Gómez, Carme Espinosa, Josefina Porras, Rosa M. Mandicó, Imma Tort, Montserrat Bros i Anna Llorens.

Foto: Manolo Barros (Fèlix Peig), juny 1991. EUIA.

com els professors Joan Albert Mijares, Josep Vilanova, Meritxell Fiter, Diego Gómez, responsables d'anatomia i fisiologia, la professora Elvira Gea de farmacologia, el professor Xavier Casal de microbiologia i parasitologia, el professor Vicenç Santamaria de bioquímica i biofísica, la professora de psicologia Eva Bosch, i Carles Llebaria, professor de biologia.

Els mitjans a l'abast d'aquest primer equip de docents també eren força limitats. Les eines informàtiques eren gairebé impensables: «Estem parlant d'una època en què l'única persona que tenia un ordinador era la secretària [...] no estem parlant encara ni de power points ni de transparències, no parlem ni tan sols de l'entorn Windows, sinó de l'entorn MS2, és a dir [...] del juràssic», recorda la professora Imma Tort, que va començar a l'Escola el 1989 com a professora col·laboradora.¹⁸

El programa d'estudis d'aquell primer curs a l'Escola d'Infermeria d'Andorra, aprovat pel Govern que presidia aleshores Òscar Ribas Reig, es va adaptar d'una manera estricta a les directives 77/452 i 77/453 de la Comunitat Econòmica Europea, de manera que l'obtenció de la titulació d'infermeria es va ajustar als programes vigents aleshores a Espanya i a França, amb la vista posada a una futura homologació de la

18. Entrevista a Imma Tort feta el març de 2009 per les aleshores estudiants d'infermeria Sonia Gudiña, Lina Durán i Nadia Mallkovets.

titulació fora del país, que no s'obtidria, però, fins a l'any 1994 (Garriga, 1998). El pla d'estudis preveia 4.600 hores de docència repartides en tres anys. D'aquestes, la meitat corresponien a la formació teòrica i l'altra meitat a la formació pràctica, que es feia una part al Principat i una altra part en hospitals de tercer nivell¹⁹ de França i Espanya. D'aquesta manera, durant els dos primers cursos els alumnes van fer les pràctiques al Centre Hospitalari Andorrà, repartit encara aleshores entre la Clínica Santa Coloma i la Clínica Meritxell, com recordarem, i als Centres de Salut de Sant Julià de Lòria, la Massana i Andorra la Vella. En arribar al tercer curs, els alumnes s'havien de desplaçar durant un període de tres mesos a l'estranger per fer pràctiques als hospitals Creu Roja i Dos de Maig de Barcelona, o bé al Centre Hospitalier de Rangueil, a Tolosa de Llenguadoc²⁰ (Ventura, 1990). Actualment, els alumnes encara es desplacen un mínim de tres mesos fora d'Andorra per anar a fer pràctiques en hospitals de tercer nivell. Poden anar a França, Espanya i, fins i tot, a Portugal.

El disseny i la implementació d'aquest primer pla d'estudis va ser responsabilitat, en gran mesura, de Rosa M. Mandicó, que fou la primera directora de l'Escola, a partir de les directives del Pla de viabilitat. Per crear aquest primer pla d'estudis havia fet algunes visites a diverses escoles d'infermeria de França i d'Espanya per tal de recollir tota la informació necessària i conèixer les seves experiències de primera mà. En aquest procés recorda molt especialment la col·laboració que va obtenir a les escoles de la Creu Roja i de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona, i també a l'École d'Infirmière du Centre Regional de Toulouse-Rangueil i l'École d'Infirmière de Carcassonne (Travesset, 2013).

Durant el mes de maig de 1989, l'Escola va ser traslladada a les noves instal·lacions de l'edifici Davi d'Andorra la Vella, situat davant de l'edifici administratiu del Govern, on se li havien destinat dues plantes: una per a l'administració i una altra per a les aules i les sales de pràctiques. Igual que l'anterior centre provisional de Prada Casadet, l'espai era finançat amb el pressupost que tenia l'Escola. En aquesta nova ubicació, que es mantindria fins al desembre de 2003, hi havia tres aules d'una capacitat de setze a divuit alumnes cadascuna, dues aules de pràctiques, que tenien un equipament just però suficient per fer les pràctiques abans de passar a les institucions sanitàries, una biblioteca, una sala polivalent, tres àrees de repòs i cinc despatxos: un per a direcció, un per a secretaria i tres per als professors.

19. Nivells hospitalaris segons la seva atenció i funcionament:

- Nivell 1, hospital comarcal: atenció urgent, estabilització i, en funció de la gravetat, derivació.
- Nivell 2, hospital referent territorial: ha de disposar d'unitat de crítics en el subgrup *a* i, a més, d'unitat de neurocirurgia en el subgrup *b*.
- Nivell 3, hospital amb atenció terciària: hospital altament especialitzat amb disponibilitat de tots els serveis (www.gencat.cat) [última consulta: 29-04-2014].

20. Segons l'entrevista a Rosa M. Mandicó, primera directora, publicada al diari *Poble Andorrà* l'any 1990 i a la memòria de l'Escola d'Infermeria del curs acadèmic 1990-1991.

Conferència a càrrec de Gloria Bulechek, Marjory Gordon i Marian Johnson celebrada en una de les aules de docència de l'escola d'infermeria.
Foto: EUIA.

Espai destinat a l'estudi de la informàtica amb estudiants de l'Escola
Foto: EUIA.

En iniciar-se el curs 1989-1990, és a dir, el segon curs que impartia l'Escola d'Infermeria, la migrada plantilla inicial s'amplià amb la incorporació de la professora Carme Espinosa com a responsable de l'assignatura d'Infermeria Fonamental, a banda d'impartir també alguns temes d'altres assignatures. En aquells moments, encara, tota la planificació dels estudis se seguia fent des de la direcció, amb la col·laboració de la professora Carme Espinosa a partir del moment de la seva incorporació i, a partir del tercer curs, iniciat l'any 1990, també de la professora Imma Tort, que s'incorporà en aquest curs a la plantilla de l'Escola.

Caldrà esperar, però, al curs 1990-1991 perquè l'Escola assoleixi un cert grau de maduresa organitzativa. En aquell tercer any ja hi havia els tres cursos que configu-

Antiga escola d'infermeria, ubicada a l'edifici Davi d'Andorra la Vella.
Foto: EUJA.

raven la diplomatura en ple funcionament i s'hi integraren la professora Montserrat Bros i una nova administrativa, Anna Llorens, amb la qual cosa es consolidà una plantilla de sis persones, amb la directora al capdavant, tres professores i dues administratives. Recordant aquells temps, Montserrat Bros comenta que es va sentir molt ben acollida per l'equip d'aleshores: «A poc a poc vam construir un gran equip en què les idees de cada una es potenciaven amb les idees de les altres. Van ser temps molt enriquidors, de molta feina, molta dedicació, molta passió i molta entrega professional i personal».

L'ampliació progressiva del pla d'estudis va permetre la creació de la figura de professora coordinadora de curs a primer, segon i tercer curs, amb la responsabilitat d'organitzar la docència tant en l'àmbit de la teoria com de les pràctiques. Dins d'aquest nou organigrama, que es completava amb la figura dels professors col·laboradors, en principi externs, la directora assumia una coordinació global i conjunta dels tres cursos, però donava una gran autonomia a cadascuna de les coordinadores.²¹

21. Entrevista de Rosa M. Mandicó del desembre de 2013.

Les set primeres infermeres de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra, juny 1991.
Foto: Manolo Barros (Fèlix Peig). EUJA.

La primera promoció de l'Escola d'Infermeria d'Andorra va tenir la matrícula gratuïta, igual que les tres promocions següents. Com a contrapartida, aquests primers diplomats en Infermeria s'havien de comprometre a treballar durant tres anys per al SAAS a partir del moment que obtinguessin la titulació,²² ja que el Govern invertia en la formació de cada infermera. Segons relata Pilar Serrano, de la primera promoció que es diplomà, el nivell d'exigència era molt alt. Calia assolir el notable per poder aprovar i l'assistència era obligatòria a totes les classes, en compliment del contracte que s'havia establert entre totes dues parts, Escola i alumnes.²³

La primera promoció d'infermeria obtenia la titulació de Diplomatura en infermeria el mes de juny de 1991, amb set infermeres diplomades de les tretze que s'havien

22. S'adjunta a l'annex un exemplar d'acord entre el SAAS i un estudiant pel qual la matrícula era gratuïta a canvi de treballar un mínim de tres anys al SAAS.

23. Entrevista a Pilar Serrano el febrer de 2014.

matriculat a primer curs feia tres anys. Les primeres infermeres diplomades a Andorra foren Concepció Álvarez Martínez, Isabel Navarro Gilabert, Dominica Ramond Punso-la, Montserrat Rue Capella, Pilar Serrano Gascón, Purificación Valverde Hernández y Maria Liria Viñolas Blasco. De moment, el Diploma d'Infermeria que els van expedir només els donava dret a treballar al país, però des dels ministeris ja s'havia començat a treballar per a l'homologació de la titulació pròpia d'Andorra amb centres espanyols i francesos (Sarlé, 1991).

A les set infermeres de la primera promoció s'hi va afegir un grup d'infermeres arribades d'Amèrica del Sud i dues infermeres més de Barcelona, totes elles incorporades al SAAS. L'augment significatiu del personal d'aquest servei arran d'aquestes incorporacions va ser molt celebrat, tant, que se'ls féu un acte de benvinguda que va consistir en un petit refrigeri i la presentació del personal i una visita a les instal·lacions el dia que van començar a treballar. Totes aquestes incorporacions foren molt significatives en l'objectiu d'augmentar els efectius d'infermeria a Andorra i d'estabilitzar la professió.

El projecte d'unificació dels serveis del CHA oferts en les dues clíniques existents en un equipament únic, més modern i amb més capacitat, va rebre una empena definitiva. El nou Hospital Nostra Senyora de Merixell, inaugurat finalment l'any 1994, assumiria els serveis de les dues clíniques anteriors i ampliava l'oferta de llits,

Primer acte d'entrega de diplomes de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra, juny 1991.

D'esquerra a dreta: Rosa M. Mandicó, Elisabeth Stussi, Josep Dallerès, Cristina Rodríguez.

Foto: Manolo Barros (Fèlix Peig). EUIA.

SALUT

No 1 - SETEMBRE 1993

GOVERN D'ANDORRA
Edita el ministeri de
Benestar, Salut i Treball

Coordina:
Dra. Elena Martorel Castro
Centre Hospitalari

Pere Pinyas
Ministre de Benestar, Salut
i Treball

D.L. Núm. 137 AND 1993

BUTLLETÍ DELS PROFESSIONALS SANITARIS D'ANDORRA

Estrenem hospital

Quan aquestes ratlles arribin a les mans dels lectors, l'edifici del nou centre hospitalari ja estarà segurament acabat i completament equipat i moblat. De fet, si les nostres previsions són correctes, infermeres, metges, auxiliars i la resta de personal de l'hospital estaran treballant activament en el trasllat de tots els serveis de les dues clíniques, Santa Coloma i Verge de Meritxell, al nou edifici que rebrà el nom d'Hospital Nostra Senyora de Meritxell.

El nou centre té 5 plantes, per sobre del carrer dels Escalls, i 6 sotans, que ocupen els nivells entre el carrer dels Escalls i l'avinguda Fiter i Rosell. La distribució per plantes és la següent:

Sòtan 6: Aparcament i dependències d'ambulàncies.
Aparcament general.

Sòtan 5: Aparcament general.

Sòtan 4: Aparcament general.

Sòtan 3: Accés a l'hospital.
Vestidors del personal.
Bugaderia.
Manteniment.
Compres.
Espai lliure per a la instal·lació de l'Escola d'Infermeria.

Sòtan 2: Bloc quirúrgic i obstètric.
Servei d'anestèsia i reanimació.
Unitat d'esterilització.
Unitat de cures intensives.
Laboratori.
Anatomia patològica.
Farmàcia.

Sòtan 1: Radiologia.
Departament de tractaments i exploracions
ambulatòries.
Rehabilitació.
Centrals de cuina i neteja.
Menjador de personal.

Planta 0: Accés principal a l'hospital.
Admissió i recepció.
Urgències.
Cafeteria.
Servei d'atenció a l'usuari.
Accés per a les ambulàncies.

Plantes 1, 2, 3 i 4: Sales d'hospitalització.

Les necessitats actuals d'hospitalització per a la població del país queden cobertes per les tres primeres plantes, i en queda la quarta de disponible per a una posterior ampliació de serveis o un augment de la nostra població d'afluència. La planta 4 serà utilitzada provisionalment per a despatxos, mentre s'espera la rehabilitació de l'edifici de l'antiga clínica Verge de Meritxell, que haurà d'incloure les oficines administratives i de direcció, la unitat de diàlisi i el banc de sang, aules, biblioteca i arxiu i consultoris mèdics.

Quan aquesta rehabilitació estigui finalitzada, Andorra completarà finalment la seva infraestructura hospitalària, que es podrà comptar entre les millors de la nostra àrea d'influència.

Oriol Ramis
director-gerent del Centre Hospitalari Andorrà

«Estrenem hospital», publicat en el *Butlletí dels professionals sanitaris d'Andorra*, setembre 1993.

Actual Hospital Nostra Senyora de Meritxell, a Escaldes-Engordany.
Foto: HNSM.

i per tant l'oferta assistencial, i implicava la necessitat de tenir més professionals d'infermeria. La Clínica Santa Coloma va tancar i en l'antic edifici de la Clínica Verge de Meritxell hi van quedar ubicades les consultes externes, la Direcció General del centre i els altres serveis del SAAS.²⁴

Aquell mateix any de 1994, concretament el dia 9 de juny, s'aprovava l'homologació de la titulació que ofería l'Escola d'Infermeria. A partir d'aquell moment, els estudis d'infermeria impartits a Andorra podrien ser homologats a Espanya «sense necessitat de cap prova afegida», segons remarcaria l'aleshores ministra d'Educació, Joventut i Esports, Rosa M. Mandicó,²⁵ que havia deixat la direcció de l'Escola aquell mateix any per dedicar-se a la política a partir del seu nomenament com a titular de l'esmentat

24. «El Sistema de Salut es configura com un sistema sanitari mixt, constituït pel conjunt d'estructures i de serveis relacionats amb la higiene, la salut pública i l'assistència sanitària individual i col·lectiva, pertanyents directament a l'Administració General, i els tutelats per aquesta Administració.» (article 3 de la Llei de general de Sanitat). «Correspon al Servei Andorrà d'Atenció Sanitària (SAAS) la gestió dels serveis de salut finançats públicament, a més de les funcions definides en la Llei de creació d'aquest Servei. El Servei Andorrà d'Atenció Sanitària assumeix aquesta gestió, respectant els objectius i les prioritats de salut pública definits pel Govern.» (article 4, apartat c, de la Llei 1/2009, del 23 de gener, de modificació de la Llei general de sanitat).

25. *Diari d'Andorra* (26 de juny de 1994).

La diplomatura d'Infermeria s'homologa amb la d'Espanya

Els joves matriculats de segon i tercer van iniciar el nou curs 94-95 el passat dilluns

Els alumnes de segon i tercer curs de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra van començar dilluns les classes. Aquest nou curs presenta com a principal novetat la confirmació de l'homologació a Espanya del títol de diplomata que imparteix l'Escola.

Víctor Prats

ANDORRA LA VELLA

Dilluns passat es van iniciar les classes a l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra dels alumnes de segon i tercer curs. Així, un total de 29 alumnes han iniciat aquest curs 94-95, repartits en 17 de segon curs i 12 de tercer. Aquest any serà el primer en que, de forma oficial, els diplomats d'aquests estudis universitaris podran veure el seu títol homologat respecte als països veïns, Espanya i França.

Fins fa poc aquesta diplomatura no era reconeguda per la cartera d'Educació de l'Estat espanyol, tot i que alguns alumnes que havien finalitzat l'any passat, van fer els seus propis tràmits a Madrid. A finals del curs 93-94 ja es va conèixer l'homologació d'aquesta diplomatura amb Espanya. Respecte França, la decisió no depen del Ministeri d'Educació, sinó del de Sanitat, i

Un professor dona explicacions als seus alumnes amb un ninot que representa un malalt.

segons Anna Xandri, directora de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra, "tots els tràmits estan fets, però encara resta una signatura per aprovar-ho".

Ara pagaran la matrícula

La responsable de l'Escola va afirmar que una altra novetat és el fet que "a partir

d'ara els alumnes pagaran la matrícula". Anteriorment, l'alumne no havia de pagar res pels seus estudis d'infermeria, ja que adquiria un compromís amb Govern per mitjà d'un contracte, segons el qual treballaria durant un mínim de tres anys, omplint l'important nombre de places d'infermer que estaven desocupades al país, és a dir, els estudis eren gratuïts a canvi de treballar per l'Estat, però "al ser reconeguda la diplomatura i ja no haver-hi demanda d'infermers al propi país, ara es pagarà matrícula", va puntualitzar Xandri.

Proves per als alumnes de primer

Per altra banda, el mateix dilluns es van realitzar les proves psicotècniques i de llengua catalana als 55 pre-inscrits al primer curs de l'Escola, que provenen de COU, del BAC francès i de l'FP2 de la branca sanitària.

D'aquests 55 pre-inscrits, només vint hi podran accedir, ja que seran seleccionats per un comitè format per dos professors de l'Escola, dos diplomats d'infermeria que estan exercint a l'hospital o als centres de salut, una psicòloga i un membre del Ministeri d'Educació, Joventut i Esports. Aquest comitè es reunirà demà i comunicarà els resultats per carta als candidats a partir del dia 18. Les classes d'aquest primer curs començaran el proper dia 3 d'octubre. ■

Anna Xandri, és des del primer de setembre l'actual directora de l'Escola Universitària

El Sr. Magí MAESTRE CAMDERRÓS, M.I. Conseller de Treball i Benestar Social i President del Consell Directiu del Servei Andorrà d'Atenció Sanitària i la Senyora [REDACTED]

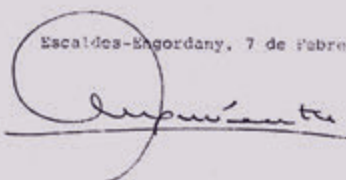
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]

ACORDEN

d'una part
finalitzats els estudis de diplomat d'infermeria, realitzats a l'Escola d'Infermeria d'Andorra, el Servei Andorrà d'Atenció Sanitària es compromet a oferir, al menys per una durada de tres anys, una activitat assistencial dins els serveis sanitaris públics d'Andorra.

de l'altra
la Senyora [REDACTED] al finalitzar els seus estudis del diplomat d'infermeria es compromet a prestar els seus serveis, al menys per una durada de tres anys, dins dels serveis sanitaris públics d'Andorra.

Escaldes-Engordany, 7 de febrer de 1989

M.I. Sr. Magí MAESTRE CAMDERRÓS

[REDACTED]

Acord que signava l'estudiant pel qual no pagava matrícula a canvi de quedar-se a treballar a Andorra un mínim de tres anys.

ministeri. Com ja hem explicat més amunt, fins aquell moment la matrícula per estudiar infermeria a Andorra era gratuïta, ja que la titulació no estava reconeguda a l'estranger i els professionals que s'hi havien format s'havien de quedar a exercir al país. Es tractava d'un acord a tres bandes pel qual l'estudiant no pagava la matrícula

ENSENYAMENT

Anna Insa assumirà el càrrec de directora de l'Escola d'infermeria

Redacció

Andorra la Vella

Anna Insa, fins ara coordinadora dels centres de salut primària, és la persona designada per ocupar el càrrec de directora de l'Escola universitària d'infermeria, segons ha pogut saber el Diari, vacant des de la recomposició de l'últim Govern.

Insa substitueix en aquesta

funció Rosa Maria Mandicó, que s'ha incorporat al ministeri de Salut i Benestar, encapçalat per Josep Maria Goicoechea, com a directora de l'àrea d'afers socials. El nomenament es farà públic en el proper número del BOPA.

L'Escola d'infermeria ofereix una titulació de diplomatura, que s'expedeix en superar els tres cursos de formació. Hi estudien més de seixanta alumnes, repar-

tits de manera força heterogènia en cadascun dels nivells. Mercès a un acord signat amb el SAAS, tots els diplomats que n'han sortit fins ara tenien l'opció d'entrar a treballar directament dins la sanitat pública, sobretot a l'hospital, gràcies a la demanda de personal existent. Aquest curs serà el primer en què l'accés al mercat laboral andorrà no serà automàtic.

Notícia de redacció del *Diari d'Andorra*, 8 de juny de 1997.

i a canvi es quedava a treballar un mínim de tres anys a Andorra incorporat a l'estructura del SAAS, i el Govern aconseguia l'objectiu d'estabilitzar la professió al país. A partir del moment en què s'assolí l'homologació de la titulació andorrana, s'obria la porta a noves sortides als estudiants del sector, bé al país bé a l'estranger, i es va establir un preu de matrícula per cursar els estudis (Prats, 1994).

En substitució de Rosa M. Mandicó, que deixà la direcció pels motius exposats, fou nomenada Anna Xandri. Carme Espinosa fou nomenada cap d'estudis i Montserrat Bros i Imma Tort coordinadores de curs.²⁶ L'any acadèmic 1995-1996 Rosa M. Mandicó es va reincorporar a les funcions de directora de l'Escola, i el 8 de juny de 1997 va ser nomenada directora de Salut i Benestar, càrrec que va passar a exercir a plena dedicació i va ser substituïda a la direcció de l'Escola per Anna Insa. La nova directora entre 1997 i 2002 havia començat a treballar a Andorra l'any 1977, amb l'encàrrec de crear el quiròfan de la Clínica Santa Coloma. Més endavant va accedir a la plaça de supervisora de la clínica i, finalment, ocupà la direcció d'infermeria del CHA.

UNIVERSITAT D'ANDORRA

Evolució de l'escola

El canvi de direcció al capdavant de l'Escola pràcticament va coincidir amb l'aprovació de la Llei d'universitats de 30 de juliol de 1997, que sancionaria la creació de la Universitat d'Andorra i, segons preveia la seva disposició addicional primera, la integració de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra en la seva estructura. Des del punt de vista organitzatiu, l'Escola havia estat adscrita al SAAS des de la seva fundació fins a l'any 1996. En aquell moment va passar a dependre directament del Ministeri de Sanitat. Tal com es va publicar en el Butlletí Oficial, «amb la reestructuració orgànica del Ministeri encarregat de la sanitat i l'adscripció de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra a aquest Ministeri, es fa necessari adaptar el Decret del Govern de 4 d'agost de 1988 pel qual es pretén que l'Escola pugui mantenir l'autonomia necessària per la bona gestió dels seus recursos i funcions tot abandonant el marc d'adscripció al SAAS, que avui no es considera adequat» (Decret d'organització del Ministeri de Sanitat de 26 de juny de 1996, BOPA núm.47, any 8, 3.7.1996).²⁷ Durant el curs 1998-1999 es va iniciar la unificació de tots els estudis de grau superior a la Universitat d'Andorra, que en aquell moment eren infermeria i informàtica. Va ser un moment de grans canvis i dificultats en el qual, malgrat totes les diferències organitzatives i estructurals de cada disciplina que fins aleshores havien funcionat de manera independent, va poder tirar endavant d'una manera satisfactòria.

Durant els cinc anys que va romandre al capdavant de l'Escola, i a banda de gestionar tots aquests canvis profunds que va experimentar, la directora Anna Insa va treballar intensament per implantar-hi els llenguatges estandarditzats d'infermeria en català, que consisteixen en el conjunt de termes comunament utilitzats, en aquest cas en la llengua oficial del Principat d'Andorra, per descriure els judicis clínics implicats en l'avaluació (diagnòstics infermers), juntament amb les intervencions i els resultats esperats, per poder elaborar els plans de cures, que aporten un llenguatge professional a infermeria (NANDA International). Anna Insa també va treballar amb tot

27. El Decret va entrar en vigor als 15 dies de ser publicat i va ser signat pel cap de Govern, Marc Forné.

l'equip de l'Escola per obrir-la més enllà de les fronteres del Principat. En aquest sentit, i des de la seva voluntat d'innovar els estudis impartits i la realitat de la professió d'infermeria a Andorra, va rebre una beca l'any 1999 per viatjar als Estats Units i fer una sèrie de visites a diverses universitats de l'estat de Iowa per conèixer-ne el funcionament. S'hi van desplaçar Anna Insa, Montserrat Camps i Carme Espinosa, i en el decurs d'aquest viatge van conèixer Marjory Gordon,²⁸ que havia desenvolupat el procés de recollida de dades dels malalts a través de patrons funcionals. Aquest nou model²⁹ les va entusiasmar i el van portar a la Universitat d'Andorra per tal d'implantar-lo al Principat. Fins aleshores el model amb què s'havia treballat era el de Virginia Henderson,³⁰ gran teòrica infermera que va basar el seu model en la recollida de dades per necessitats bàsiques. Tot l'equip que treballava a l'Escola en aquell moment va creure en el projecte i, després de diverses reunions amb el professorat i la creació de diversos equips de treball, van començar a treballar a partir de l'any 2000 amb patrons funcionals de Marjory Gordon, de manera que l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra va ser pionera en la implantació d'aquest nou model, sobre el qual avui encara es treballa.³¹

A l'inici del curs acadèmic 1997-1998, Imma Tort deixava el seu càrrec de coordinadora de curs i, de fet, deixava l'Escola per passar a fer-se càrrec de la coordinació de la nova Xarxa de Centres de Salut. Fou substituïda per Pilar Serrano, que havia estat alumna de la primera promoció.

Aquell mateix any de 1998, a la nova Xarxa de Centres de Salut, d'acord amb les recomanacions d'Alma Ata en relació amb l'objectiu de fomentar la prevenció en l'àmbit sanitari, s'afegia el centre de salut mental de l'Hospital Nostra Senyora de Meritxell, coordinat pel psiquiatra Joan Obiols, que generà set places noves d'infermeria a Andorra. Aquesta nova dinàmica d'increment de l'oferta de salut al Principat va implicar una ampliació dels àmbits de treball dins del sector de la infermeria i, per tant, un augment de la demanda de professionals de la salut. En aquells moments hi havia a Andorra 28 infermeres per cada 10.000 habitants, encara poc més de la meitat de la mitjana europea, que era de 49 infermeres per cada 10.000 habitants (Blanco, 1998).

Amb motiu de la Diada Internacional d'Infermeria, que se celebra cada 12 de maig i que organitzen el Col·legi Oficial d'infermeres i Llevadores, l'Escola d'Infermeria i el

28. Marjory Gordon és una teòrica de la infermeria que va crear la teoria de la valoració infermera coneguda com a *Valoració per patrons funcionals*. És líder internacionalment en aquesta àrea de coneixements. Va ser la primera presidenta de NANDA International.

29. Un model infermer fa referència a emmarcar el pla de cures en un marc de teoria demostrada científicament. Descriu i examina els fenòmens que conformen la pràctica infermera.

30. Virginia Henderson (Kansas, Estats Units, 1897-1996), fou una infermera teoritzadora que va incorporar els principis fisiològics i psicològics al seu model d'infermeria.

31. Referència a l'entrevista a Ansa Insa del març de 2014.

La diada d'infermeria se celebra dimarts.

FERNANDO GALINDO

L'ampliació dels àmbits de treball fa créixer la demanda d'infermers

■ Aquest col·lectiu sanitari celebra dimarts la diada internacional ■

C. M.

Andorra la Vella

El sector d'infermeria necessita més professionals, a causa de l'augment dels camps de treball dels últims anys, en què no només es té un paper assistencial, sinó també de prevenció i promoció de la salut. El col·lec-

tiu es troba a la cua d'Europa en el percentatge d'infermers: la mitjana europea és de 49 per cada deu mil habitants, mentre que a Andorra és de 28. Així ho van explicar ahir les responsables del col·lectiu durant la presentació de la diada internacional, que dimarts se celebra per novè any consecutiu al país, amb el suport

de Banc Internacional-Banca Mora. La doctora en infermeria d'Eslovènia, Majda Slajmer-Japelj, parlarà sobre *Cooperació en salut comunitària. El rol de les infermeres* (20 h, sala de congressos de la capital). Tot i tenir menys mitjans, els països de l'est estan molt avançats en col·laboració social.

Notícia publicada al *Diari d'Andorra*, 8 de maig de 1998.

SAAS, es va convidar la infermera eslovena Majda Slajmer, aleshores directora d'atenció primària a Eslovènia i col·laboradora de l'OMS, que va confirmar la necessitat de més desenvolupament del sector de la infermeria a Andorra com a eina fonamental de la medicina preventiva. Si bé elogiava el nivell de formació dels professionals que exercien al país, considerava que seria necessari triplicar el nombre d'infermeres cap a finals de la dècada de 1990.

Les valoracions dels organismes internacionals i la realitat en què es veia submergit el Principat d'Andorra d'una demanda creixent dels serveis sanitaris garantia l'interès estratègic de l'Escola d'Infermeria d'Andorra a nivell d'Estat i, com a conseqüència, la seva continuïtat. L'any 2002, després de cinc anys d'haver ocupat la direcció, ple-gava la directora Anna Insa i s'hi tornava a incorporar Rosa M. Mandicó, que dirigiria l'Escola fins al moment actual. En aquesta darrera etapa, la institució va traslladar-se al nou campus universitari de Sant Julià de Lòria, arran del Decret d'adscripció dels béns, drets i obligacions de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra, aprovat l'any 2003; el trasllat es duia a terme l'any següent, el 2004.

En aquest nou edifici, l'Escola d'Infermeria disposa d'aules de docència, dotades amb ordinadors, projectors i accés a la xarxa, tres laboratoris de pràctiques, un d'ells amb material d'última tecnologia, com ara simuladors d'hemodinàmica i material de tot tipus per a la simulació d'escenaris clínics. Es treballa a través del campus virtual, un innovador sistema d'aprenentatge que permet a l'estudiant poder fer el seguiment de la majoria d'activitats sense la seva presència a l'aula, i també la publicació de material docent, el lliurament de treballs i activitats en línia i el seguiment de fòrums, entre d'altres. Disposa de laboratoris amb un ordinador per a

■ SANITAT

Andorra té dèficit en atenció primària

L'infermera de l'OMS Majda Slajmer creu que fa falta ampliar aquesta àrea

El nombre de professionals s'hauria de triplicar, a criteri de l'especialista

La medicina preventiva està creixent cada cop més en la societat moderna

M. TERESA BLANCO
Andorra la Vella

La infermera eslovena Slajmer-Japelj, col·laboradora de l'Organització Mundial de la Salut (OMS), ha confirmat la necessitat de desenvolupar el sector de l'infermeria a Andorra com a part essencial de la medicina preventiva, que al seu parer és dolç i que el nostre país i que alguns països internacionals d'està potenciant cada vegada més amb el nou finança de la professional sanitària, que d'alta forma ha estat el nivell de formació de personal que existeix al Principat, sense necessitat d'augment el nombre d'infermeres per arribar a uns nivells adequats. La reconeixement de l'OMS a Slajmer sobre la seva feina que a la seva pràctica el Col·legi d'infermeres aquesta infermeria, segons les quals Andorra és el país europeu amb menys professionals d'aquest sector.

"Potencial l'atenció primària té nombrós, desenvolupar, segons Slajmer, "a nivell humà, perquè s'ajuda a mantenir la salut, i a nivell econòmic, perquè es reduïssin els costos mèdics dels tractaments de les malalties i dels serveis sanitaris".

Méiques de família

El fortament sanitari de comença al país de Slajmer en el sector de salut, on treballen coordinadament mèiques de família i infermeres de comunitat. L'atenció no és única, només els malalts són també a l'atenció familiar de família que s'orienta al pacient que es tracta a casa seva sense haver d'anar a l'hospital. Els fets relatats de la salut quotidiana, com un embaràs o un malaltia, són també objecte d'atenció i de control.

El sistema de salut inclou el d'Andorra per la manca d'infermeres, segons Slajmer, que fa entre altres coses que els centres de salut no puguin ocupar les aules de malalts o ferits.

JOAN OCHOA

Majda Slajmer-Japelj durant la roda de premsa d'abans d'ahir, acompanyada per membres del Col·legi d'infermeria.

La convidada d'honor del Col·legi

L'eslovena oferirà una conferència com a acte central del dia internacional

M. T. B.
Andorra la Vella

Majda Slajmer-Japelj es troba a Andorra visitant les condicions de treball i les característiques de la infermeria al Principat, a l'acte d'una sessió de treball organitzada amb motiu

del Dia Internacional d'infermeria, que se celebra cada any al qual ella ha estat convidada per oferir un dels actes centrals, una conferència sobre Cooperació en salut comunitària. El rol de les infermeres. Tindrà lloc al Centre de Congressos i Esdeveniments d'Andorra la Vella a les

20.30 hores i està oberta a tot el públic. L'infermera parlarà sobre altres coses de les aportacions que pot fer la infermeria a la salut.

Majda Slajmer és directora general d'Atenció Primària i col·laboradora de l'OMS, i ha estat convidada pel comitè or-

ganitzador. El Dia Internacional d'infermeria se celebra a Andorra des de l'any 1990 i està organitzada pel Col·legi Oficial d'infermeria i Lleidatges, l'Escola Universitària d'infermeria, la Xarxa de Centres de Salut i el centre hospitalari de la Serra de Maribet.

Joan Ochoa, psiquiatra.

El nou servei de salut mental obliga a contractar noves auxiliars i infermeres

M. T. B.
Escaldes-Engordany

L'evolució de Maribet amplia la seva plantilla amb la contractació de set infermeres i infermeres, però aquesta no reforçaran el personal ja existent, sinó que ocuparan a emplenar el vacant que es produïa amb l'abandonament de la nova sala de salut mental.

Aquest nou servei hospitalari, coordinat pel psiquiatra Joan Ochoa, abastarà les funcions de set professionals, que se hauran de formar específicament per a l'atenció de salut mental. Per tant es té necessitat de contractar a plantilla, com també incorporar nou mobiliari amb una inversió de 300.000 pessetes.

Per manca de personal, el centre hospitalari també està procedint a contractar cinc auxiliars d'infermeria. En tots dos casos, els candidats han de donar a conèixer el seu currículum a l'hospital. La selecció i el treball d'aquests són condicionats bàsicament per accedir a les places.

Notícia publicada a *El Periòdic d'Andorra* per M. Teresa Blanco, 11 de maig de 1998.

cada estudiant, d'una sala multimèdia i d'una aula d'exàmens polivalent. Igualment, des de l'any 2008 hi ha a disposició de la Universitat una àmplia oferta de biblioteca, propietat del Comú de Sant Julià de Lòria. Fins aquell moment existia una biblioteca ubicada dins la Universitat, anomenada Biblioteca José Luis Sampedro,³² en homenatge a aquest gran promotor de l'educació. Tenia, però, menys capacitat i una franja d'horaris més limitada que la que oferia la del Comú i, amb la finalitat d'ampliar la disponibilitat i l'oferta de recursos bibliogràfics, es va substituir la biblioteca universitària, que va quedar annexada a la comunal, i es va crear la biblioteca comunal universitària.

32. José Luis Sampedro (1917-2013), escriptor i economista espanyol, catedràtic de la Universitat Complutense de Madrid i membre de la Reial Acadèmia Espanyola.

A partir del curs 2003-2004 es va posar en marxa el pla d'estudis pilot, que incorporava els llenguatges estandarditzats d'infermeria i les primeres directives europees de Bolonya.

Durant l'any acadèmic 2004-2005 es creà una nova plaça de professor ordinari, que va ser ocupada per Montserrat Aldomà Gómez. En acabar aquell any deixava d'exercir les seves funcions de coordinadora Pilar Serrano i ocupava el seu lloc Ernest Saiz, que plegà el curs següent. La plaça vacant la va obtenir Sara Esqué.

Tal com ens explica Montserrat Aldomà, «em vaig incorporar a un equip de professionals que feia molts anys que treballaven juntes i em van guiar i endinsar en el món de la docència. Amb la meua joventut i les ganes d'aprendre penso que vaig aportar molta il·lusió, ganes de treballar i millores en la ja consolidada Escola d'Infermeria. Recordo dies de molta dedicació i compromís professional. Els cursos següents van ser anys de canvis, ja que la Pilar, l'Ernest, la Montserrat i la Carme van reorientar la seva vida professional i van deixar de ser professorat fix de l'Escola, tot i que hi van continuar col·laborant. Així, tota l'experiència adquirida en els primers anys m'ha ajudat a créixer com a persona i com a professional».

La Universitat d'Andorra, que acull l'actual Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra.

Foto: UdA.

Durant l'any 2006, concretament el 28 de juny, es va aprovar el Segon Pla d'estudis de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra. Aquest nou Pla integrava en la docència els llenguatges estandaritzats d'infermeria, incloent-hi així un llenguatge professionalitzador, i adaptava tot l'ensenyament a les directrius europees de Bolonya. Durant el curs acadèmic 2007-2008 s'incorporà a l'Escola Olga Travesset i el 2008-2009 Àngels Giménez, que formen la plantilla actual de professores, juntament amb la direcció a càrrec de Rosa M. Mandicó.

El 12 de juny de 2008 s'aprovava la Llei d'ordenació de l'ensenyament superior, que substituïa la Llei d'universitats de l'any 1997 i que adaptava l'ensenyament superior d'Andorra a l'Espai Europeu d'Ensenyament Superior (EEES). Aquest nou

Actuals laboratoris
d'infermeria a la
Universitat.
Fotos: Uda.

Actuals professores fixes i la directora de l'Escola d'Infermeria. D'esquerra a dreta: Sara Esqué, Montserrat Aldomà, Àngels Jiménez, Rosa M. Mandicó i Olga Travesset.

Foto: UdA.

marc legislatiu estableix un sistema flexible de titulacions basat en tres cicles universitaris (bàtxelor, màster i doctorat) i mesurat amb el crèdit europeu. Així mateix, i en línia amb l'EEES, aquest nou marc jurídic vol promoure la qualitat de l'ensenyament superior, la mobilitat dels estudiants i del professorat, l'aprenentatge al llarg de la vida i la dimensió europea en l'ensenyament superior, i instaura el Suplement europeu al diploma com a complement del diploma universitari per als títols d'estat.

El 17 de febrer de 2010 s'aprovava el Decret d'establiment del títol estatal de bàtxelor en infermeria, que obligava a revisar i actualitzar el Pla d'estudis vigent fins aquell moment.

El 20 d'abril de 2011 es va aprovar el Decret d'aprovació del pla d'estudis del bàtxelor en infermeria de la Universitat d'Andorra.

El setembre de 2011 s'implantà aquest nou pla d'estudis, que va ser una revisió i una actualització de l'anterior, i aportava les millores necessàries sense canviar, però, la filosofia de l'anterior. El fet d'aprovar el títol estatal de bàtxelor obliga a l'extinció

del títol de diplomatura en infermeria l'any 2014. En qualsevol cas, la reforma no ha aportat grans canvis i, a l'hora de la veritat, diplomats i bàtxelors tenen les mateixes competències. Bàtxelor equival a un primer cicle universitari, que acadèmicament es continua amb un màster, que és un segon cicle universitari previ al tercer cicle, què és el doctorat.

Visió de futur

Actualment, la societat andorrana gaudeix d'una llarga esperança de vida, cosa que implica un increment potencial de les necessitats de salut i l'increment de la necessitat de professionals d'infermeria en múltiples àmbits, tant assistencial, com d'assistència primària i comunitària. La demanda és cada dia més àmplia i extensa: incorporació d'infermeres en farmàcies, a les empreses per a la prevenció de riscos laborals, gestió de la salut en centres penitenciaris, a les escoles...

L'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra continuarà donant resposta a aquestes necessitats a través de la formació de futurs professionals d'infermeria amb coneixements i pràctiques professionals d'actualitat (Mandicó, 2010). Paral·lelament, l'Escola ha aconseguit fer-se un prestigi internacional com a centre de formació pel nivell demostrat pels seus alumnes, cosa que els facilita la sortida a l'estranger. Espanya, França, Suïssa, Portugal i, en un futur immediat, el Canadà i fins i tot Austràlia, són països que han acollit o ho faran ben aviat alumnes diplomats a l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra.³³ El camí per al seu reconeixement ha estat llarg, però vint-i-cinc anys després dels seus modestos orígens, és una realitat plenament consolidada.

33. *Diari d'Andorra*, 27 d'abril de 2014, p. 10-11.

Cronologia de l'Escola d'Infermeria de la Universitat d'Andorra

- **4 d'agost de 1988:** Se signa del Decret de creació de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra, ubicada a les instal·lacions provisionals de l'edifici de Prada Casadet d'Andorra la Vella fins al juny de 1989, que es trasllada a l'edifici Davi.
- **10 d'octubre de 1988:** Inici dels estudis de la primera promoció, amb tretze alumnes, professors, la directora i una administrativa.
- **28 de juny de 1991:** La primera promoció de l'Escola d'Infermeria acaba els estudis, amb set infermeres diplomades.
- **15 de setembre de 1993:** Aprovació del Decret del primer pla d'estudis d'infermeria.
- **29 de desembre de 1993:** Publicació del primer pla d'estudis d'infermeria aprovat pel Decret de 15 de setembre de 1993.
- **27 de juny de 1996:** Modificació del Decret de creació de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra per adaptar el centre a la reestructuració orgànica del Ministeri de Sanitat. L'escola queda sota la tutela directa del Govern.
- **3 de juliol de 1996:** Publicació del Decret d'organització del Ministeri de Sanitat, del 27 de juny de 1996. L'Escola d'Infermeria s'adscriu orgànicament al ministeri encarregat de la sanitat tot i conservar la seva personalitat jurídica.
- **20 d'agost de 1997:** Publicació de la Llei d'Universitats, que pretén donar resposta a les necessitats de la Universitat.
- **24 de juliol de 2002:** Publicació de la Llei de desenvolupament dels principis bàsics de l'estructura i l'organització de la Universitat d'Andorra.

- **17 de desembre de 2003:** Aprovació del Decret d'adscripció dels béns, drets i obligacions de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra a la Universitat d'Andorra.
- **Any 2004:** Inauguració del nou campus de Sant Julià de Lòria. L'Escola Universitària d'Infermeria s'hi trasllada.
- **28 de juny de 2006:** Aprovació del segon pla d'estudis de la diplomatura d'infermeria.
- **12 de juliol de 2006:** Publicació al BOPA del Decret del 28/06/2006 d'aprovació del pla d'estudis de la diplomatura en infermeria presentat per la universitat d'Andorra.
- **12 de juny de 2008:** Aprovació de la Llei d'ordenació de l'ensenyament superior, que regula el conjunt del sistema de l'ensenyament superior andorrà.
- **10 de febrer de 2010:** Aprovació del Decret que estableix el títol estatal de bàtxelor en infermeria.³⁴ Aquest fet porta a la creació d'un nou Pla d'estudis.
- **20 d'abril de 2011:** Decret d'aprovació del pla d'estudis del bàtxelor en infermeria

34. Bàtxelor: és el nom que adopta el nou pla d'estudis a Andorra (a Espanya s'anomena *grau* i a França, *licence*). El bàtxelor és un pla d'estudis de tres anys, amb el qual s'acaba tenint 180 EC, equivalent a un primer cicle universitari.

Promotions

1a PROMOCIÓ

Concepció Álvarez Martínez, Isabel Navarro Gilabert, Dominica Ramond Punsola, Montserrat Rue Capella, Pilar Serrano Gascón, Purificación Valverde Hernández, Maria Liria Viñolas Blasco.

Alumnes de la primera promoció juntament amb algunes de les professores i la directora el dia de l'entrega del diploma.

Foto: EUJA.

2a PROMOCIÓ

M. Dolors Altimir Blanc, Marta Dern Garriga, M. Emilia Hijosa Ortega, José Martos Mirón, Marta Rosdevall Boria, Sílvia Valtierra Martínez, Montserrat Vidal Garrido.

Entrega dels diplomes de la 2a promoció, a la sala d'actes de Prada Casadet. Hi podem veure alguns dels nous diplomats, així com professors i autoritats del moment.

Foto: EUJA.

3a PROMOCIÓ

M. Cristina Fernández Farina, Odile Gil Álvarez, Mercè Neus Godó Freixes, M. Isabel González Santín, Beatriu Labeau Gratadour, Aurora Mayor Vives.

Entrega de diplomes de la 3a promoció. Amb algunes estudiants, hi veiem M. Àngels Camps (aleshores cap d'estudis de Santa Madrona que va ser la conferenciant), Rosa M. Mandicó, Josep Dallerès (ministre d'Educació) i Bibiana Rossa (ministra de Sanitat).

Foto: EUJA.

4a PROMOCIÓ

M. Isabel Alarcón Saiz, Juan José Barrio López, Ana Isabel Camañes Pardina, Carme Colell Riera, Patricia Fernández Parada, Diego Jiménez García, M. Dolores López Reche, M. Carmen Losada Valladares, Maria del Carme Serrano Merino, Rosa Maria Solé Artigues, Eva Tarragona Tàssies.

Entrega de diplomes de la 4a promoció. En la imatge apareixen el cap de Govern, Òscar Ribas; Anna Xandri, directora de l'Escola, i una de les estudiants de la promoció.
Foto: EUJA.

5a PROMOCIÓ

Erundina Alonso Fernández, Gemma Ballester Ventura, Laura Bernada López, Patricia Duró Muñoz, Ana Maria Gómez Rodríguez, M. Assumpta Marles Busquets, Imma Mascort Castillo, Xavier Ricart Altemir, Elisabet Sánchez López, Maria del Carmen Ruiz Rivas, M. Carmen Troy Ortanoves.

Entrega de diplomes de la 5a promoció. En la imatge podem veure els nous professionals titulats, les professores, la directora i l'administrativa de l'Escola d'infermeria.

Foto: EUJA.

6a PROMOCIÓ

Marta Alsina Urpina, Anna Maria Aragon Alonso, Susana Baños López, Desireé Inmaculada Fernández Parada, Ángeles Giménez Moreno, Susana Llaudet Pérez, Monica Marcos Izquierdo, M. del Mar Navarro Gilabert, Rosa Maria Solis Obiols.

Entrega de diplomes de la 6a promoció amb el personal de l'Escola d'infermeria.

Foto: EUIA.

7a PROMOCIÓ

Carolina Brea Casal, Patricia Ferrer Zamora, Anna Maria Fluja Jiméñez, Beatriz Lorenzo Martin, Jordi Presas Baldonado, Enric Romero Gavira, Francesc Sió Sanchez, Elisabet Soro Imbernon, Isabel Vallejo Rodriguez, Meritxell Vega Barrio.

Entrega de diplomes de la 7a promoció. A la imatge, els nous titulats amb la directora de l'escola, Anna Insa, i, com a convidats a l'acte d'entrega de diplomes, Carme Sala, aleshores ministra d'Educació, Joventut i Esports, i Rosa M. Mandicó, aleshores directora de Salut i Benestar.
Foto: EUJA.

8a PROMOCIÓ

Marta Altimir Tor, Eva Boneu Mallorques, Ernest Altimiras Coll, Marta Carreras Iglesias, Mònica Duran Bertran, Núria Gardeñes Llorens, M. Angeles Jover Martin, Sandra Lainez Mendoza, Albert Mañe Bargalló, Míriam Piqué Clop, Núria Querol Lardón, Elsa Rueda Tubert, Ana Serra Peruchet.

Entrega de diplomes de la 8a promoció. En la imatge podem veure els nous titulats, amb alguns professors com Carme Espinosa, Antoni Margarit i Mont Bros i la directora Anna Insa, posant davant de l'Auditori Nacional d'Andorra a Ordino.

Foto: EUJA.

9a PROMOCIÓ

M. Luisa Alaminos Laguna, Ana Belen Bueno Cruz, M. José Carbonell Aparicio, Elena Castro Naval, Cèlia Cortés Besoli, Núria Feliu López, Sònia García Camacho, Gemma Guiral Castaño, Sònia Alexandra Lopes de Sousa, Estefania Miranda Barbosa, Noemi Navais Barbeitos, Gemma Navas Padilla, Maria del Mar Novis Berenguel, Josep Maria Ortega López, Raquel Pamies Tort, Miquel Angel Ramon Martinez, M. Teresa Sanchez Vivo, Mireia Solé Gamborino, Dafne Lorena Sala Sastre.

Entrega de diplomes de la 9a promoció, un cop finalitzat l'acte i posant orgullosos per a les càmeres.
Foto: EUJA.

10a PROMOCIÓ

Sílvia Leonor Álvarez Romero, Cristina Barrot Garcia, M. Teresa Batalla Sala, Liliana Cacaís Pedrosa, Cristina de Paz Subirà, Sara Esqué Boldú, Sílvia García Bassaganya, Esther Sandra Lopez Caballero, Sílvia Mandicó García, Sílvia Moral Luna, Montserrat Ojeda Jiménez, Laura Orella Roca, Meritxell Sada Carrillo, Marta Sala Segalés, Cristina Silva Goris, Raquel Tarré Ribes, Eva Torramadé Hors.

Entrega de diplomes de la 10a promoció. En la imatge podem veure els nous titulats amb la professora Pilar Serrano i el professor Jordi Ripoll, escollits pels estudiants com a padrins de promoció, a la sala d'actes la Valireta d'Encamp.

Foto: EUJA.

11a PROMOCIÓ

M. José Conde González, Noemi Cumbreras Maza, Vanesa Domínguez Ferrero, Elisabeth Mateos Navarro, Ramon Perearnau Morera, Paula Cristina Rodrigues de Sà, Elena Rosselló Maña, Anna Sau Ventula.

Els nous titulats de l'11a promoció davant l'Auditori Nacional d'Andorra a Ordino, amb el personal de la Universitat que els va acompanyar en l'acte d'entrega de diplomes.

Foto: EUJA.

12a PROMOCIÓ

Blanca Altisent Escolà, Carmen Ávila Pastor, Elisabet Bell-Lloch Pascual, Marta Carabasa Serra, Eva Fernández Climent, Noemí Gou Núñez, Eva Mahia López, Carmen Jose Novis Berenguel, Esther Peralta González, Cristina Pérez García, Aurora Stefani Nizzi.

Els nous titulats en la professió, un cop rebuts els diplomes.

Foto: EUJA.

13a PROMOCIÓ

Mònica Casas Blanch, Virgínia Cortesao Travesset, Karinne Farfart, Íngrid Millat Domínguez, Tina Mirpuri Manwani, Laura Moriña Mingorance, Maria Niñoles Asin, Sònia Romero Romera, Mònica Ruiz Sànchez, Meritxell Sànchez Serrano, Gemma Simó de Miguel.

Els nous titulats que formaven el grup de la 13a promoció, a la sala d'actes d'Escaldes-Engordany.
Foto: EUJA.

14a PROMOCIÓ

M. Fe Abeledo Seren, Paulo Alexandre Cacaís Pedrosa, Gema García Pérez, Emilie Laura Ginestet Cras, Virgínia Hernández Martínez, M. Mercè Lavega Llorens, Ada Martí Funollet, Sandra Josephine Montellà, Esther Navarrete Sanchez, Rosa Maria Sabate Cardona, Anna Catarina Saqueiro Pacheco.

Alguns dels estudiants de la 14a promoció. Aquesta és una de les imatges que van formar part d'un calendari que van crear aquell any, en què es pot veure l'uniforme i el logotip de l'escola.

Foto: Rosa M. Sabaté. EUIA.

15a PROMOCIÓ

M. José Álvarez Gil, Beatriz Baños Vazquez, Farida Bounif, Jéssica Carrion Tor, M. Jesús Cordoba Serrano, Joana Fusalba Carreras, Sonia Gallego Robert, Paula Garcia del Toro, Ivan Llovet Sanllehi, Jonatan Ruiz Perez, Mari Carme Soria Ortega, Estefania Torres Zamora, Inés Vilà Panés.

El grup d'estudiants que van formar part de la 15a promoció, un cop lliurats els diplomes i imposada la beca. Aquesta promoció ja va cursar els seus estudis a Sant Julià de Lòria.

Foto: UdA.

16a PROMOCIÓ

Maria Anglada Vincenot, Francesca Bonet Sovilla, Tania Carina do Nascimento Teixeira, M. Jesús Martínez Maudó, Marta Pérez Burgos, Miguel Pla Roca, Beatriz Rueda Iañez, Modest Sánchez Zambrana, Carla Miriam Silva Vaz, Susana Benvinda Teixeira Alves, Rosa Maria Vieites Veiras.

Alguns dels estudiants que van formar part de la 16a promoció en una de les aules de la Universitat.
Foto: Modesto Sánchez.

17a PROMOCIÓ

Damaris Alfonso Muñoz, Clara Aran Auge, Gabriela Arminda Garcia, Sílvia Blazquez Padial, Eva dos Santos Teixeira, Laia Fierro Massana, Amparo Frau Gil, M. Carmen Garcia Oliva, M. Jesús Garcia Romero, Aitana Gil Ferre, M. Angeles Justo Sanmamed, Lourdes Mira Fernandez, Óscar Moreno Escrivà, Carles Pérez Fernández, Mireia Serra Cuesta.

Imatge de la 17a promoció, un cop finalitzat l'acte d'entrega de diplomes a l'auditori Claror de Sant Julià de Lòria. Podem veure els estudiants de promoció amb alguns dels seus professors: Ernest Sáiz, Pilar Serrano, la conferenciant Margarita Coll, del Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya, i Vicenç Santamaria.

Foto: UdA.

18a PROMOCIÓ

David Almeyda Vives, Mireia Ardèvol Sánchez, Ester Barreiro Taboada, Clàudia Sofia Borges Frioies, Catia Patricia Brandao Aleixo, Ruben Coelho Martinho, Vera Mónica dos Santos Gomes, Sílvia Fernández Gómez, Marie Gauthier Herencia, Alain Grandjean, Jonathan Guerrier Blanco, Raquel Moreno Riquelme, Gustavo Eduardo Ramos Lázara, Lethicia Rogel Dinet, Pere Sementé Rovirosa.

Moment de la lectura del compromís professional a l'auditori Rocafort de Sant Julià de Lòria.
En la imatge podem veure els estudiants de la 18a promoció.
Foto: UdA.

19a PROMOCIÓ

Maria Crespo Valdehierro, Núria Cucurull Cortés, Anna Maria Cuesta Coalla, David Cusidó Murillo, Verònica Mira Fernández, Maria Ricart Ricart, Purificació Romero Riscos, M. Soledad Valenzuela Calderon.

Estudiants de la 19a promoció, un cop imposada la beca, llegint el compromís de la professió a l'auditori Rocafort de Sant Julià de Lòria.

Foto: UdA.

20a PROMOCIÓ

Maria Bellido Gonzalez, Anna Cristina Bizarro Leitaó, Vera Lucia de Barros Pinto, Purificación Doblado Manzano, M. Lina Durán Muñoz, Alexia Farfart Kacprzyz, Beatriz Garcia Bernardo, Mireia Judit Garrofe Seira, Sonia Gudiña Sanz, Ester Ibañez Ramon, Concepcio Lacaya Martin, Càtia Isabel Lourenço Prata, Marta Riu Tarres, Antoni Joan Romero Janeiro, Felix Santander Molina, Antonio Torres Fernández.

Els estudiants de la 20a promoció a l'auditori Rocafort de Sant Julià de Lòria, mentre escolten el conferenciant invitat a l'acte.

Foto: UdA.

21a PROMOCIÓ

Mireia Castillo Molina, Carlota de Miguel Barbero, Begoña Dominguez Atanes, Silvia Beatriz Echevarria Pereira, Francesc Xavier Gonçalves Bento, Sergi Malet Moré, Naiara Moreno Sanchez, Andreia Patricia Pinto Teixeira, Laura Sanchez Rossell, Floraine Sayo Guéville, Isabel Cristina Taveira Baptista.

Els estudiants de la 21a promoció llegint el seu compromís; els acompanyen la directora, Rosa M. Mandicó, i el rector de la Universitat, Daniel Bastida.

Foto: UdA.

22a PROMOCIÓ

Isabel Álvarez, Alexandra Aritzeta Tomas, Veronica Valeria Barrientos Ramos, Patricia Calvo Duran, Joan Colomer Domènech, Sofia Cousillas Fernandez, Antonio Enriquez Cantero, Aitana de Jesús Fonseca Viana, Esther Galian Gandaria, Raquel Huidobro Álvarez, Fíama Lagadouro da Fonte, Alba Navas Padilla, Susana Cristina Paz Alves, Rosa Ortega Marmol, Libânia Ribeiro Teixeira, Carme Riera Font, Estefania Rodriguez Rodriguez, Marta Ros Rodríguez, Laura Vasco Montero, Boris Jose Viña Mendez.

Els estudiants de la 22a promoció el dia de l'entrega de diplomes de titulació en el moment de la lectura del compromís de professió.

Foto: UdA.

23a PROMOCIÓ

Elisabeth Colomina Miró, Salomé Correia da Silva, Maria Dalmau Casanova, Estefania Estrabaud López, Beatriz Gudiña Sanz, Elayne Hernández García, Sandra Navas Casado, Carlos Perez Sevilla, Anna Roca Casanovas, Sandra Tizon Fernández.

Els estudiants de la 23a promoció d'infermeria, a l'auditori Rocafort de Sant Julià de Lòria, en el moment de llegir el seu compromís.

Foto: UdA.

ALUMNES MATRICULATS EN EL CURS ACADÈMIC 2013-2014

Aguila Iglesias, Elisabeth; Aleix O'Sullivan, Anais; Alvarenga Villalba, Paola Carolina; Baños Vazquez, Bruno; Castillo Silva Angeles, Gladis Domitilia; Dalleres Fernández, Núria; de Sousa Viana, Càtia Cesària; de Vasconcelos Tavares, Raquel; Enriquez Lopez, Lidia; Esteves Pereira, Carla Sofia; Fajina, Paola; Fernandez Guerrero, Raquel; Font Denjean, Eva; Gil Casals, Anna; Gonzalez Armengol, Laura; Jerez Stachak, Manon; Jiménez de Blas, Sarah; Llorens Garcia, Cristina; Martin Negro, Luís; Martinez Albuger, Jose Antonio; Martinez Callejo, Xenia; Medina San Martín, Patricia; Mengual Maneiro, Erika; Navarro Capdevila, Clàudia; Pla Marques, Jose Manuel; Queirós Alves, Filipe Fernandes; Raja, Jean-Marie; Ribera Soñora, Sheila; Ros Font, Meritxell; Salvador Oliva, Diana; Sanchez Tomé, Angel; Simon Cortez, Myriam; Sitja Augé, Élodie; Solomon Cortez, Estefanie; Soriano Varón, Montserrat; Parra Subias, Ivan; Adran Somoza, Lluís Ramon; Borrás Capdevila, David; Bosom, Julie; Clusas Antolin, Meritxell; Grau Davi, Cloe; Iachi Pascual, Jamal; Juan Fernandez Pacheco, M. Mercedes; Khalifi, Layla; Khalifi, Nabil; Machado Gomez, Joel Duarte; Miralles Valero, Mercè; Molina Tomey, Diana; Oviedo Garci, Diana; Pereira Lopes, Jennifer; Pereira Tawil, Ilda; Pujol Banus, M. Lurdes; Puyals Becerra, Jordi; Silva Rocha, Sara Eduarda; Veras de Sousa, Claudia Alexandra; Zanchetta Bazile, Sandra Laura, Albiol Diaz, Nayid; Bergès, Marie-Shopie; Bollo Muñoz, Carolina; Bordas Obiols, GINA; Carvalho Afonso, Noèlia; Carvalho Fidalgo, Carina; Casas Chamayou, Marta; Garcia Espada, Garcia Romero, Ariadna; Garcia Rubio, M. Encarnación; Gispert Sancho, Marta; Herver Fernandez, Sandra; Jordana Iscla, Teresa; Martinez Ruiz, Alba; Moraes Ferreira, Susanne Cristiny; Perdiguero Corominas, Sergi; Pereira Vargas, Gabriela Alizon; Perez Garcia, Cristian; Pires Martins, Vanessa; Quintela Gaspar, Carles Miquel; Ramirez Abella, Mònica; Richard Papin, Emilie; Sanchez Moyano, Vanessa; Saravia Perez, Tania; Tello Cisnero, Angelica Celeste; Valles Carus, Aleix; Videira Martins, Jennifer; Villalbí Cabré, Miquel.

Bibliografia

- ALVAREZ-GAYOU, J. L. *Cómo hacer investigación cualitativa*. Barcelona: Paidós Educador, 2003.
- ALLEN, D. «Using philosophical and historical methodologies to understand the concept of health». A: CHINN, P. *Nursing research methodology*. Maryland: Aspen Publication, 1986.
- ARÓSTEGUI, J. *La investigación histórica: teoría y método*. Barcelona: Crítica, 2004.
- ASLEY, J. A. «Foundations for Scholarship: Historical Research in Nursing». *Advances in Nursing Science*, vol. 1, núm. 1 (agost 1978), p. 25-36.
- BISQUERRA, R. *Métodos de investigación cualitativa*. Barcelona: CEAC, 1989.
- BURNS, N.; GROVE, S. K. *Investigación en enfermería*. Madrid: Elsevier España, 2008.
- CANTURRI, E. *Memòries (república, guerra i exili)*. La Seu d'Urgell: Ajuntament de la Seu; Barcelona: L'Avenç, 1987.
- CANTURRI, P. *L'Andorra de Pere Canturri: compilació de l'obra escrita*. Andorra: Editorial Andorra, 2014.
- CASADEVALL, A.; MANDICÓ, R. M. *Escolta el cor*. Andorra: Edicions Ministeri de Salut i Benestar, 2005.
- COLLIÈRE, M. F. *Promover la vida. De la práctica de las mujeres cuidadoras a los cuidados de enfermería*. 1 ed. Madrid: McGraw-Hill, 1993.
- «Hacia el reconocimiento del ejercicio enfermero». *Notas de Enfermería*, núm. 9 (Barcelona, 1991), p. 53-63.
- «Historia de los cuidados enfermeros». Conferència. *II Congreso Nacional de Historia de la Enfermería*. Málaga, 23-24 de Noviembre de 1995. Madrid: Universidad Complutense de Madrid; Màlaga: Universidad de Màlaga, E.U.E. de Màlaga, 1996.
- CONSEJO GENERAL DE ENFERMERÍA. «Documento sobre formación postbásica de Enfermería». *Nueva Enfermería*, 14. Madrid, 1980.
- CONSEJO INTERNACIONAL DE ENFERMERAS. *Nuevos horizontes para la Enfermería*. XVI Congreso Cuadrienal. Tòquio, 1977. C.I.E. Ginebra, 1980. 205 p.
- CORTINA, A. H. *El pensamiento holístico*. La Habana: Departamento de Publicaciones Electrónicas, 2005.
- CRUZ ROJA ESPAÑOLA. *Libro de la dama enfermera de la Cruz Roja Española*. Madrid: Imprenta Pueyo, 1924.
- D'ANTONIO, P. «Toward a history of research in nursing». *Nursing Research*, vol. 46, núm. 2 (març-abril 1997), p. 105-110.
- DELGADO, J. M.; GUTIÉRREZ, J. *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*. Madrid: Síntesis, 1995.
- DELOUGHERY, G. L. *History and trends of professional nursing*. Saint Louis: The C. V. Mosby Company, 1977.
- DEL VAL CID, C.; GUTIÉRREZ BRITO, J. *Prácticas para la comprensión de la Realidad Social*. Madrid: McGraw-Hill, 2005.
- DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA. Govern d'Andorra. <<http://www.estadistica.ad/>>
- DOMÍNGUEZ-ALCON, C. *La Infermería a Catalunya*. Barcelona: Ediciones Rol, 1981.
- «La profession d'infirmière en Espagne». *Pénélope. Pour l'Histoire des Femmes*, núm. 4 (1981).
- DONAHUE, P. *Historia de la Enfermería*. 1 ed. Madrid: Mosby, 1985.
- ESCANDELL, B. *La investigación histórica. Aspectos metodológicos de la investigación científica*. Murcia: Universidad de Murcia, 1990.
- FELIU CONDOMINAS, J. «Historia de la profesión de A.T.S.». A: SITGES CREUS, A. *Manual de la Enfermera*. Vol. II. Barcelona: Toray, 1976, p. 669-674.
- FERNÁNDEZ SÁNCHEZ, P. «La investigación y la enseñanza de la Enfermería». *XI Sesiones*

- de Trabajo de la Asociación Española de Enfermería Docente. Cáceres, 1990.
- FRIGOLÉ, J. *Dones que anaven pel món. Estudi etnogràfic de les trementinaires de la vall de la Vansa i Tuixent*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2005.
- GÁLVEZ TORO, A. *Enfermería Basada en la Evidencia. Cómo incorporar la investigación a la práctica de los cuidados*. 1a ed. Granada: Fundación Index, 2001; Centro Cochrane Iberoamericano. Germany: The Cochrane Collaboration, 2010. Disponible a: <<http://www.cochrane.es/?q=es/node/259>> [Consulta: 24 abril 2013]
- GARCÍA, A. *Història de l'escola d'infermeria Creu Roja de Barcelona*. Terrassa: EUI Creu Roja, 1993.
- GARCÍA GARCÍA, I.; GOZALBES CRAVIOTO, E. «Investigación en Enfermería y en Historia de la Enfermería en España». *Index de Enfermería*, vol. 21, núm. 1-2 (2012), p. 100-104.
- GARCÍA MARTÍNEZ, M. J. «Novedades bibliográficas de Historia de la Enfermería». *Híades. Revista de Historia de la Enfermería*, núm. 3-4 (1997), p. 29-38.
- GORDON, M. *Diagnóstico Enfermero*. Barcelona: Mosby, 1996.
- HEATHER HERDMAN, T. *Diagnósticos enfermeros. Definiciones y clasificación 2012-2014*. Madrid: Elsevier España, 2013.
- HERRERA RODRÍGUEZ, F. «Reflexiones sobre fuentes documentales para la investigación histórica de la Enfermería». *Revista de Humanidades de Jerez*(1989), p. 63-67.
- IBÁÑEZ, J. «Cuantitativo/cualitativo». A: REYES, R. (dir.). *Terminología científico-social. Aproximación crítica*. Barcelona: Anthropos, 1988.
- INTERNATIONAL COUNCIL OF NURSES. *Regulation Network. Regulation terminology*, 2005. Disponible a <<http://icn.ch/regterms.htm>> [Consulta: 27 maig 2009]
- MANDICÓ, R. M. «Definició d'un nou model sanitari: creació d'una escola universitària d'infermeria». *Quina formació per a la vida laboral? Quinzenes Jornades de la Societat Andorrana de Ciències*. Andorra la Vella: SAC, 2010, p. 123-128.
- NOTTER, L. E.; HOTT, J. R. *Principios de la investigación en enfermería*. Barcelona: Doyma, 1992.
- NUTTING, A.; DOCK, L. *A History of Nursing*. Nova York: Putman Sons, 1907.
- LENISE DO PRADO, M.; SOUZA, L.; CARRARO, T. *Investigación cualitativa en enfermería. Contexto y bases conceptuales*. Organización Panamericana de la Salud. Serie PALTEX Salud y Sociedad, 2008.
- LIMA, S. B. (et al.) «La teoría fundamentada en datos: un camino para la investigación». *Index de enfermería*, vol. 19, núm. 1 (2010), p. 55-59.
- PÉREZ SERRANO, G. *Investigación cualitativa. Retos e interrogantes. II Técnicas y análisis de datos*. Madrid: La Muralla, 2002.
- PITA FERNÁNDEZ, S.; PERTEGAS DÍAZ, S. *Investigación cuantitativa y cualitativa*. A Coruña: Unidad de Epidemiología Clínica y Bioestadística. Complejo Hospitalario Juan Canalejo, 2002.
- POLIT, D.; HUNGLER, B. *Investigación científica en ciencias de la salud: principios y métodos*. México: Interamericana McGraw-Hill, 1991.
- PUJADAS, J. J. *El método biográfico: el uso de las historias de vida en ciencias sociales*. Madrid: Centro de Investigaciones Científicas, 1992. (Cuadernos Metodológicos; 5)
- REBOLLO, M. L. *Historia de la enfermería*. Madrid: Elsevier, 2011.
- RODRÍGUEZ DÍAZ, L. R. «Evolución histórica del ejercicio profesional. Las funciones, ya». *Tribuna Sanitaria*, núm. 21 (1990), p. 4-9.
- RODRÍGUEZ GÓMEZ, G. (et al.). *Metodología de la investigación cualitativa*. Málaga: Aljibe, 1996.
- RUÍZ OLABUÉNAGA, J. I. *Metodología de la investigación cualitativa*. Bilbao: Universidad de Deusto, 1996.
- SABINO, C. *El Proceso de investigació*. Buenos Aires: Panapo, 1992
- SARABIA, B. «Historias de vida». REIS, núm. 29 (1985), p. 165-186.
- SILES GONZÁLEZ, J. «La construcción social de la historia de la enfermería». *Index de Enfermería*, vol. 13, núm. 47 (2004), p. 7-11.
- «Evolución histórica de las prácticas de enfermería». *Revista de Enfermería*, núm. 2. Albacete: Universidad Castilla-La Mancha, 1991, p. 109-128.
- «Praxis de la Historia. La utilidad de la enfermería en el desarrollo social, científico y profesional». *Híades. Revista de Historia de la Enfermería*, núm. 7 (2000), p. 55-89.
- STRAUSS, A.; CORBIN, J. *Bases de la investigación cualitativa. Técnicas y procedimientos para desarrollar la teoría fundamentada*. 1a ed. Medellín (Colòmbia): Editorial Universidad de Antioquia, Facultad de Enfermería, 2002.
- TAYLOR, S. *La entrevista en profundidad. Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós, 1992.
- TAYLOR, S. J.; BOGDAN, R. *Introducción a los métodos cualitativos de investigación. La búsqueda de significados*. Barcelona: Paidós, 1994.
- TERMCAT, Centre de Terminologia. *Diccionari d'infermeria*. Disponible a

- <http://www.termcat.cat/ca/Diccionaris_En_Linia/34>.
- TOJAR HURTADO, J. C. *Investigación cualitativa: comprender y actuar*. Madrid: La Muralla, 2002.
- TRAVESSET, O. «Entrevista a la Sra. Rosa M. Mandicó». *Àgora d'infermeria* vol. 17, núm. 4 (2013), p. 152-154.
- VALLS, R.; RAMIÓ, A. (et al.). *Infermeres catalanes a la Guerra Civil espanyola*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008.
- VALLES, M. *Técnicas de investigación social: Reflexión metodológica y práctica profesional*. Madrid: Síntesis, 1997.
- VILAR, P. *Iniciación al vocabulario de análisis histórico*. Barcelona: Crítica, 1999.
- VIRUET, E. «El uso de la técnica de la historia de la vida en la investigación psicosocial». *Cruz Anasta*, núm. 20 (1997), p. 33-43.
- Documents de premsa**
- «Anna Insa assumirà el càrrec de directora de l'Escola d'Infermeria». *Diari d'Andorra* (8 juny 1997), p. 2.
- BLANCO, M. T. «Andorra té dèficit en atenció primària». *El Periòdic d'Andorra* (11 maig 1998), p. 7.
- BOPA *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra* (10 abril 1989). <<http://www.bopa.ad/bopa.nsf/home?OpenFrameSet>> [Consulta: 23 novembre 2012]
- CLOP, I. «Cal duplicar el nombre d'infermeres». *Diari d'Andorra* (18 juny 1991).
- GARRIGA, J. «L'Escola d'infermeria comença a caminar». *Diari d'Andorra* (1988).
- BAIGES, J. R. «El ministeri dissenya els nous estudis del sistema educatiu andorrà». *Diari d'Andorra* (26 juny 1994), p. 4.
- «Escola d'Infermeria d'Andorra». *Diari d'Andorra* (1988).
- MARTIN, P. «Exportant infermeres». *Diari d'Andorra* (27 abril 2014).
- PRATS, V. «La Diplomatura d'infermeria s'homologa a Espanya». *Poble Andorrà* (14 setembre 1994), p. 10.
- SARLÉ, E. «L'Escola d'Infermeria ja ha format una promoció». *Diari d'Andorra* (19 novembre 1991), p. 7.
- SORRIBES, R. M. «L'Escola d'infermeria obre oficialment les portes». *Andorra 7* (1988).
- VENTURA, M. «Infermeria: una nova alternativa per al jovent d'Andorra». *Poble Andorrà* (25 maig 1990), p. 32.

